

ב. אנשי רוח ואישי ציבור

מ. א. טננבלאט

משה שולבוים – חוקר, בלשן ומחנך *

נולד כ"ו ניסן 1830 באוזיראן, נפטר כ"ה אייר 1918 בווינה

מאה שנה להתחלת יצירתו

במלאכתו, נתקל בקשיים גדלים והולכים בכל נושא ונושא שבחר לשעשועיו אלה. שפת-עבר זו — בלשון הימים ההם — שכל שפונותיה גלויים וידועים לו, כלום סרבנית היא דוקא לו או אולי בלטה מרוב זוקן? ושמה תצלה עוד רק לסוגי-שירה מליצית בלבד ולשיירי-פילוסופיה בנוסח התיבונים ואלחריזי? שהרי לשון זו אינה נשמעת לו כלל בדברי-מדע חדשים או ברומנים וספורים מיצירות הזמן ובלשון בני-אדם. תרגומיו אינם עולים יפה לפי טעמו המפותח והוא מהרהר ימים ולילות ואינו יודע במי לתלות את הקולר: אם בחוסר כשרונו להשתלט על הלשון או בהעדר יכולתה של הלשון להשתלט על החומר של לשונות חיות.

תוך לבטים ממושכים ונואשים הוא מגיע לידי מסקנה מרה, שממנה נכוו ביותר סופרי דור ההשכלה האחרון, אשר „מליצתם העברית הנשגבה“ עדיין הרנינה רבבות לבבות בארצות שונות. המסקנה היתה קצרה

מתוך אוסף האוטוגרפים והפורטרטים של יהודים מפורסמים — אוסף אברהם שברון — אשר בספריה הלאומית בירושלים (יתר הצלומים במונוגרפיה זו שלחה לי גב' אתיל שמירר-שולבוים, בת זקוניו של ר"מ שולבוים, המתגוררת בניו-יורק יחד עם פרטים ביוגרפיים חשובים).

עד שעלה בידו להורין מהר-הצופים את תמונת שולבוים, הרבה יגיעות יגע ד"ר שרון ז"ל כשנה לפני פטירתו כדי להכין העתק זה בשביל ספר הזכרון לאוזיראן עיר מולדתו. בזמן האחרון השתול עוד להוריד גם משהו מכתב-ידו של שולבוים בשבילנו ולא הספיק כי חטף אותו המות אחר תאונת-דרכים אכזרית.

א. הגורמים והמניעים לבלשנות העברית החדשה.

מסביב לשנת ה' תרי"ח (1857/58), ישב לו עלוי צעיר בסמוך לגיל הכוח בעיירה נדחת — אוזיראן — שבקצה גליציה המזרחית (בקרבת הגבול הרוסי) ואגב השתלמות בלשונות עתיקות וחדשות ניסה את כוחו בתרגום דברי שירה ומדע ללשון העברית. רצונו לדייק

משה שולבוים

לימר: מה לא חסר? הרבה, הרבה מאד חסר, כמעט הכל חסר! והוא שואל למשל, מניין יקח שמות ופעלים לכליו ובגדיו ומעשיו היום-יומיים של בן-אדם? בל נשכח אנו, בני-א"י בשנת העשור לתקומת מדינת ישראל החדשה, שהמדובר הוא אצל שולבוים במצוקות הלשון העברית בראשית המחצית השניה של המאה ה-19, לפני שקמו לה בא"י ובחוץ לארץ מחדשים, מרחיבים וגואלים ובטרם היתה לשפת-דבור הנוסדת ויוסדת מפי עוללים ויונקים. הרי עוד בסוף המאה ההיא אמר אחד-העם במאמר התשובה שלו על הויכוח שנטוש מעל דפי "השלח" בין מחייבי-הרחבת הלשון ושולליה, כי "לשוננו היא לעת עתה רק חצי לשון". מי לנו גדול בימים ההם מיל"ג בדיעת הלשון ובחושו וטעמו ומה קשים היו לבטיו בפרוזה במאבקו עם עצמו ועם שפתו נגד המליצה השדופה, שמנעה גם ממנו להביע דבר או רעיון חי בלשון ברורה². וכבר אז כתב שולבוים: "השמוש במליצות סתומות או מושחתות הוא מגונה. מי שיש לו חך לטעום, ירחק מלשון עלגים". גם נחום סוקולוב הוקיע ודן ברותחין ב"אישים" שלו כיד שנינותו הרבה את "המצפצים והמהגים" בלשוננו הדלה בימים ההם.

לכן היה זה המשבר הרחני החמור ביותר שעבר או על שולבוים בחייו הארוכים, ובתקופה זו צץ ועלה בו הבלשן העברי החדש. הוא התחיל מתעמק בבעיות "בית היוצר של מלאכת הלשון העברית" לתקופותיה, צלל יותר ויותר לתוך נבכי תכונותיה וסגולותיה לשם גלוי דרכים ופתרונות, חקר ואזן והצליח להביא בפני חכמי-הדור שיטה ותכנית בלשנית מקיפה לתחית הלשון העברית: חידושה והרחבתה נועדו לצמוח בעיקר ממנה ומתוכה ואף מלשונות אחרות, בראש וראשונה מאחיותיה השמיות.

ב. שיטתו הבלשנית, דרכים וכללים.

שולבוים היה נוהג צמצום רב בלשוננו, כי היה גם

2. יוסף קלוזנר, הסופר הצעיר והנועז בימים ההם גם בעניני לשון שהשיב מלחמה שעה למתנגדי חידוש הלשון והר-חבתה אינו מהסס להגיד להם: "מאפו, סמולנסקין וגורדון לא ציירו מעולם תמונה אחת שלמה בכל גחניה וחלקיה. סופרינו באים לכתוב ענינים חיים בשפה מתה ובכ"ז הם רוצים להסתפק במעט המלים שלא היו מספיקות כבר בימי אבן-תבון" ("מרחיבי השפה", "השלח" כרך א').

בתכלית: "לשון הקודש יפה היא, אלא שענינותה מנוולתה". סופר מתחיל זה לא הסתפק בציון עובדה מעציבה עפ"י נסיונו והכרתו והוא פנה לעצמו ולמשכילי-הדור בשאלה נוקבת, בחינת אזעקה גדולה גם לדורות יבואו: "מה נעשה והיתה לשוננו כלשונות החיות אתנו היום?" התשובות שקבל מחוגי-המשכילים לא הניחו את דעתו ובראותו את עצמו כבר באותן השנים כבעל-תעודה בעמו, החליט מיד להקדיש את כל מעייניו ועתותיו לתחית הלשון העברית ולהרחבת תחומיה.

זו המסקנה וזאת השאלה התפרצו מלבו ומקולמסו של משה שולבוים, הבלשן העברי המודרני הראשון, שקם לנו בשלהי תקופת-ההשכלה, והוא הכניסן לאחר עשרות שנים גם לתוך המבוא המדעי למלוניו, שהופיעו בלבוב (למברג) בשתי מהדורות גדולות משנות השמונים ואילך במאה ה-19. בעשרות השנים שקדמו לחבור האוצרות והמלוניום עסק יחידי בשקידה ובהתמדה מאין כמוה בלקט ואוסף החומר הלשוני מכל התקופות החל בתנ"ך¹ בספרות התלמודית ומפרשיה, בשירה, פלוסופיה וקבלה מא"י ומבבל, מצרפת ומספרד ומאשכנז, מאיטליה, תורכיה, רייסין ופולין וגומר בשאלות ותשובות אחרונות ובספרי-ההשכלה עד לשיירי העברית באידיש המדוברת. מותר היה לו אפילו יותר משמינית שבשמינית שבגאווה כשראה את כל החומר הלשוני הזה צבור לפניו בכוחות עצמו באוצרותיו ובמלוניו ובליקוטים שונים שקדמו ברובם לחיבוריו הגדולים.

אולם אגב עבודתו, ביחוד על החבור הגרמני-עברי, אחזתו רעדה חדשה. כל אוצרותיו שליקט וצבר לאחדים אינם מספיקים כלל לתרגום מלון גרמני שמושי רגיל ללשון העברית. תוך זעזוע עמוק הוא רושם לעצמו ומכניס אח"כ גם מסקנה זו לתוך מבואי-מלוניו: "יחבר נא" — הוא פונה לחכמי לשוננו — "ספר-מלים עפ"י לשון אחרת: גרמני-עברי, רוסי-עברי או אנגלי-עברי, ויראה מה חסר בלשוננו, מה חסר? נראה שיותר נכון

1. בסקירתו הביבליוגרפית ב"השלח", כרך א' מעיר החכם ד"ר חיים בראדי על ד"ר שלמה מנדלקרן, שעבד 15 שנים תמימות עבודת-נמלים ממש על חיבור "היכל הקודש" שהוא קונקורדנציה למקרא בלבד וראה אך ב-1896, שנים רבות לאחר "אוצרותיו" ומלוניו של שולבוים.

(התרגום שלי — מ. א. ט.). כלל פשוט בתכלית בזמננו, אבל חדש ומפתיע בימים ההם, כי הוא עצמו היה בעל הסיסמה הזאת ל"חוגים הבלשניים": האפשרות היחידה לתחית הלשון וחדושה היא מזיגת כל שכבותיה, נדבכיה ואריחיה לחטיבה אחת מ"אדם הראשון שדיבר בלשון הקודש" ועד אחרוני הסופרים העבריים בכל דור ודור. (2) להרחבה וגיוון שמשנה לנו כבר בעבר הרחוק הלשון הארמית ולא דוקא מפני קרבתה. מנקודת-ראות בלשנית ומבחינה שרשית היתה לכתחלה וברוב שלבי-התפתחותה "אח רחוק", אבל "שכן קרוב" ולא לטובה בלבד. בעטיין של השתלשלויות הסטוריות, מדיניות גיאוגרפיות, אשר השפעתן ניכרת כבר בתקופת-המקרא גברה והלכה הלשון הארמית בקרב עמנו בתקופת התלמוד ובכל הספרות הכרוכה בו עד היותה כמעט יורשתה של הלשון העברית אף בחלק מן התפלות ובפולחן הדת. וכבר ר' יהודה הנשיא ואחריו האמוראים הגדולים בא"י — ומקצתם גם בבבל — התריסו כנגדה ודרשו החזרת העטרה ללשון העברית בתפלה ואף ב"דיבור מנומס". בהרצאותיו בפני משכילים היה שולבוים מבלית לענין זה את דברי רבי במחלוקתו עם החכמים ואת ר' יוחנן (א"י) ורב יהודה בר יחזקאל (בבל).

אשר לר' יהודה הנשיא ודאי התכוון שולבוים למחלוקת בין רבי לחכמים על לשון התפלה שרבי אומר "קריאת שמע ככתבה וחכמים אומרים בכל לשון" (ברכות י"ג ע"א). הוא הדין לגבי ר' יוחנן שאמר "כל השואל צרכיו בלשון ארמי, אין מלאכי-השרת נזקקין לו שאין מלה"ש מכירין בלשון ארמי"; ומעין זה אמר רב יהודה בבבל "לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי" (שבת י"ב ע"ב). העם לא שעה לאזהרות אלו והארמית היתה שגורה בפי החכמים ושלטה שלטון מלא בפי ההמונים ביחוד בהשפעתן של ישיבות בבל שמצודתן נפרשה בהדרגה על כל ארצות הגולה.

בכל גלגוליו הלשוניים בגלותו הארוכה לא נשתכחה הלשון הארמית מפני עמנו וסדרת-השבוע נקראת בפינו "שנים מקרא ואחד תרגום" עד היום. עובדה זו הקלה בעבר ותקל בעתיד העברת מלים, מונחים ומבטאים מארמית לעברית להרחבת לשוננו, אם לגוונים ובני-גוונים החסרים לנו ואם לטביעת משמעות חדשה, ככה נהגו כבר רבי ור' חייא ור' אושעיא במשנה ובתוספתא וכך נהג הרמב"ם במשנה תורה ועוד

מדקדק גדול, ונקט מדת רבותיו הגאונים חכמי הלשון ודקדוקה בספרד, שמעטים היו בקיאים במשנתם כמוהו. וכך העלה גם הוא את שטתו ותכניתו הבלשנית בקצור נמרץ במבואות למלוני ובהערות ובמאמרים קצרים מיוחדים הפזורים על פני כתבי-עת, קבצים ספרותיים ועיתונים בני-חלוף שבימים ההם. וזוהי שטתו להלכה ותכניתו למעשה במדה שאפשר עוד למצוא ולעיין בכל הכתוב על ידו:

(1) אחדות-הלשון מ"בראשית ברא" ועד הבריאה האחרונה בדורו. כלל זה הוא עיקר ויסוד בעיניו גם לדורות יבוא והוא היה הראשון שקרע בבת אחת וניתק לחלוטין את מסורת הבלשנים היהודיים והנכריים מן הדורות הקודמים. שלפיה אין לשון עברית אחידה (כבר בדרו"ל — "לשון תורה לחוד ולשון חכמים לעצמה")³. ואין החומר הלשוני מתקופות רחוקות ושונות מתמוג לשפה אחת. בהקדמתו הגרמנית למלונו האשכנזי-עברי הוא חוזר למה שהטיף עשרות שנים קודם וקובע שם בצורה פסקנית:

"מלון לועזי-עברי לא יתכן כלל אלא בעזרת העברית החדשה מן הספרות התלמודית והרבנית, מחדושיהם של סופרים עבריים בכל הדורות והתקופות ומיצירות לשון שנתחדשו או הושאלו בעת האחרונה ע"י כוחות צעירים, אם משפות שמיות ואם מבריאה חדשה. זאת היא משמעותה של "סיסמת התחיה" שזורקה מפי חוגים בלשניים לגבי לשוננו המתחדשת, בחינת תחיתן של העצמות היבשות בנבואת יחזקאל"

3. ולא חושו הלאומי בלבד הנחה את שולבוים לראות בדברי חז"ל אלה רק מימא מליצית. בהרצאותיו בלבו ובקולומיה בעניני לשון היה מביא ראיות-חכמים מדורות רבים שלפניו וכן ראיות ודוגמאות משלו, שבספרות התנאים והמדרשים מצויים "אחים וריעים" למלים שתומות ומפוקפקות במקרא. אחדות מהן פירש ותרגם על פיהם במלונו ואחרות כינס לתוך חברו הגדול על נוסחאות התנ"ך והמשנה שלא ראה אור ונעלם עם מותו (עיין גם חנוך ילון, "ממדרשות למק"ראות" בקונטרס הראשון שלו).

בדורנו הפליג בכך הגאון ר"ן אפשטין ז"ל בהברקות נועזות אגב אורחא במחקריו העמוקים על נוסח המשנה. וכך הוא מפרש את הפסוק "עורי שחר מעלי" (איוב ל' ל) עורי נפל מעלי מלשון שחיר=שחור (מין מספרים) עפ"י היוכח התלמודי הידוע על משילין = משירין = משחילין = משחירין בנוסח המשנה ביצה פ"ה, מ"א (עיין מבוא לנוסח המשנה כרך א' עמ' 320).

ובמשמעותן הארמית המקורית, אעפ"י שאותו דבר לא נקרא עליו שם עברי עד היום⁴. עכ"פ עצם הכלל שימש ומוסיף לשמש מורה דרך למניחי-הלשון העברית החדשים.

(3) „הלשון הערבית היא לשון חיה והיא מקור נאמן להשלמת הרבה מחסרונות לשוננו“ (מתוך המבוא העברי למלוניו, כנ"ל). במאמרים והערות שפרסם זמן רב לפני כן וברשימות שלא הדפיס והיה דן בהן עם חכמים וסופרים מבאי-ביתו עמד שולבוים ביתר אריכות על היחסים שבין עברית לערבית. לדעתו היתה קרבת שתי הלשונות שרשית וגזעית אך בעבר הקדום, מבלי שיהיה בידינו כיום לקבוע, אם הן ינקו זו מזו ובאיזו נסי-בות אתניות והסטורית⁵, או ששתיהן שאבו ממקור קמאי משותף בכנען ואף לפנייה. גם שגשוגה הנפלא של הלשון העברית בתקופת המפגש עם הלשון הערבית הפורחת בתור-הזהב הישמעאלי ביחוד בספרד ובאפריקי הצפונית לא היה דבר שבמקרה. הבלשנים⁶ והמדקקים המפוארים שלנו בתקופה ההיא קבלו את רוב השראתם מן הלשון הערבית וספרותה בשיא גדולתה בעיקר מפני קרבה זו. אעפ"כ לא קיבל שולבוים את כל דעותיו והוכחותיו של תנחום הירושלמי (המאה ה-XIII) ואף דחה כמה הנחות של ד"ר גולדציהר בנידון זה, עם שהתיחס בהערצה רבה ל"מלומד הצעיר" הזה בימיו.

5. אולי כדאי להזכיר כאן את מאמרו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (גרמנית, בחתימת התואר האקדמי) בקובץ הספרותי הצינוני "Stimme der Wahrheit" (וירצבורג 1905), סופר גדול זה שהיה גם חוקר האגדה, רוחה ולשונותיה נוגע במאמרו בבעייה הערבית בא"י והציע את פתרונו ע"י חיתוך ובלעתי-טמיעה בתוך האוכלוסיה העברית, כמעשה העבריים הקדמונים כובשי כנען. במקום אחר הביע את דעתו שרוב-רובם של הערביים בארץ הם יהודים שנתאסלמו בזרוע ו"נתערבו" בהשפעת קרבת הלשונות. לעומת זה הוא פחות בטוח בשאלת מוצאם של השומרונים. באחד ממכתביו מברלין שפורסמו ב"השלח" (כרך א') הוא מפקפק, אם שאלה זו ניתנת עוד לברור בכלל.
6. למונח "לינגוויסט" קבע שולבוים את השם "לושן" והוא זכר יפה את מאמר חז"ל "מרדכי בלשן היה", אלא שמלבד מחלוקת המפרשים על "בלשן" ידוע ידע, שבלשונות הגויים ישנם עוד שני שמות חשובים במדע זה: פילולוג, פוליגלוט. בשאיפתו להרחבה ודייקנות כאחת סבור היה, שבאין ברירה נצטרך ליחד את השם בלשן לאחד מהם. אולי צדקו הבלשנים החדשים שדחו את ה"לושן" בגלל ההפעיל המשמש להלשנה (מלשינות) וכמהוה הבנין הנדיר מפועל "מלושני בסתר",

לפניו רש"י בשעור רב ביותר, ביחוד בשימוש הלשון. אלא שלכולן יש לשוות צורה עברית ואין לכער את לשוננו מתוך שמרנות ורגילות לצורות ארמיות. אולם בנידון זה נתחמו לנו תחומים, שאין אנו רשאים לחרוג מתוכם, כי הלשון הארמית קפאה ונפחה נשמתה לפני עשרות דורות רבים (וארץ ישראל היתה ראשונה להדחתה זמן קצר אחרי חתימת התלמוד הירושלמי) הלכך לא תוכל שפתנו להיבנות הימנה לצרכי החיים בהווה ובעתיד (עיין „אוצר לשון ארמי“ ובמאמריו והערותיו שקדמו לו). ביאליק אמר מעין זה כ-80 שנה אח"כ בצורה כוללת: „אין לך ריזירבואר נאה להרחבת הלשון העברית מזו הארמית“ (הספר העברי).

בכלל זה, בתחמו שתחם לו, השתמש ר"ם שולבוים עצמו במלוניו בהעבירו מארמית לעברית מלים רבות שלא היו עדיין בשימוש-הלשון ובקבעו להן לפעמים משמעות חדשה החסרה בעברית. חלק גדול מהן נתקבל ועבר לכל המלונים העבריים החדשים בצורה שהוא שיווה להן, אולם יש שהובאו דוקא בצורה ארמית

4. לדוגמא השם צנן (במשקל חולמי-סגולי), ששולבוים גזר אותו מ"צונמא" מבבא בתרא לכלי-מטבח ושולחן הידועים בגרמנית בשם הקבוצי „שטיינגוט“. מחברי-המלונים העבריים החדשים מעתיקים אותה ללא כל צורך מן ההבאה התלמודית של שולבוים, והוא הרי התכוון למונח עברי חדש ולא למלה ארמית נוספת. והנה הרמב"ם ב"יד החזקה" ויתר על מלה ארמית מיותרת זו אפילו לקביעת הלכה. בהלכות מכירה (א-ט"ו) כשהוא מגדיר את ההלכה במה נקנית קרקע סלעית או צחיחה עפ"י שאלת התלמוד „צונמא במאי קני ליה“ (ב"ב כ"ט ע"ב) הוא מתרגם, כדרכו במקרים רבים, גם את צונמא הארמית לעברית וזו לשוננו שם: „היתה הקרקע צחיח סלע (צאינה בת-זריעה וכו') הרי החזקה שקונה אותה — שטיחת פירות או העמדת בהמה שם וכו'“. מחברי המלונים שלנו העתיקו רובם ככולם את החומר הלשוני משולבוים כמעט באורח אוטומטי, מבלי להזכיר את שמו, ועוד בחייו עשו זאת והדבר חרה לו מאד. ואמנם כתב פעם ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה לאחד מחבריו של בן-יהודה בא"י להזכיר לו את שאלת ר' שמעון הצעיר לאביו ר' יהודה הנשיא (בנוגע לר' מאיר ור' נתן): „מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ואג' שמותם אין אנו מזכירים? (סוף הוריות על „אחרים“ ו"יש אומרים").“
- המלה הארמית „צונמא“ — קשה כסלע — נמצאת אפילו במלוניד ממש של מאיר מדין, אעפ"י שמעצם טבעו של מלון מקוצר כזה החסיר בו המחבר בעל כרחו הרבה מלות עבריות.

לשפה חיה? הרי הרבה חדושי-מלים מן הספרות התלמודית כבר נדונו לכשלוך „מפני שמשמעם בספרות זו אחר לגמרי“ ויש לחשוש שאנו יוצרים בידנו בלבול מושגים ומונחים יחד. וכן „לא תיתכן הרחבה ע"י מלות בודדות, כי אם עפ"י דרכים כלליים ושטות שלמות“. ולכך באה תשובתו בתורת כלל מנחה בדרכי-הרחבת הלשון לכל היקפה וגם היא צורפה אח"כ למבואו העברי:

„נשלים לשוננו מנה ובה. יש לברוא בריאות חדשות כדמות הישנות. צריך לרדת אל בית יוצר מלאכת הלשון ולראות מה עשו עושי-המלאכה הראשונים ולעשות כמעשיהם — לבנות מלות ממלות, שמות מפעלים ופעלים משמות וכיוצא בזה“. כוונתו כאן, כפי שהוא מציין במקום אחר אפילו שלא משרשם המקורי, כגון „תרום מן תרומה, התחיל מן תחלה“⁸, והוא מוסיף שבמלאכה עדינה זו נוכל להסתייע ממעשי-הלשון של חז"ל בספרות התלמודית. „בתלמוד נמצא עוד בנין מלות ע"י חלוף אותיות וסרוסן כגון עכל-אכל, אוגך עוגו, פהק-פקוח, כפל-קפל, פקוס-פשוק, זרוק-הודקה, עצם-עמץ-מצמץ“. וכנגד סימני-הקטנה משוחפים במקרא ובתלמוד (ירוק-ירקרק, חור-חורור וכו'), שעלינו לברוא כדמותם בכל הצבעים והמדות כגון ארוך-ארכך, קטן-קטנטן, צהוב-צהבהב וכו') הוא מזכיר „שבתלמוד נמצאים סימני הקטנה גם לשמות, למשל הבית-חביון, אוזב-אזביון“.

הוא הדין בשמות מרכבים, שצרכינו מרובים בהם ויש אפשרות לרבות, חרוש והרחבה „כי שמות מורכבים במובן האמתי נמצאים מעט בלשוננו: מאחר-יום אחר (בירושלמי נשמרו סימני ההרכב: „יומחרא“), תנור — אתון-נור, קודש — יקוד אש⁹, חרומף — חרום אף, פלג — פלג אשה¹⁰ ובתלמוד גם זלדקן, עבדקן“.

8. וכן התריע מן תרועה.

9. שולבוים אינו מביא שום ראיה להרכב זה. חנה יונתן בן עזיאל מתרגם „פן תקדש“ (דברים כ"ב-ט) מתחייב יקידתא. וסיוע לכך תחלת הגמרא למשנה קדושין (דף נ"א) המסתמכת שם על דברי חזקיה, בנו של ר' חייא, שאין מקדשין כלאי-זכרם, כי נאמר בהם „פן תקדש“ — תוקד אש¹¹. נראה, שאין זה דרוש סתם, אלא היתה להם מסורת לשונית קדומה, והתלמוד באמת מכריע „מחורא כחזקיה“. בידוע שהיתה כבר בתקופת התנאים הראשונים מסורת לשונית בצד מסורת ההלכה והיו תנאים שהעידו בפני החכמים על מסורת-הלכה מבלי לדעת את המסורת

שולבוים לא גרס „אחזות-דמים“ בין שתי הלשונות, כי באמת „לא יצאו מרחם אחת“ אף אם נקבל ש„אב אחד בראן“.

על כל פנים ברור שמאורעות הסטוריים כבירים, מדיניים ודתיים, גרמו לפירוק וניתוק עוד בדורות קדומים ומותר להניח שהשפעת המאורעות הללו היתה מכרעת אף יותר משוני התרבות והכתב⁷.

גם הכלל השני שימש נר לשולבוים עצמו בסיפוח מלים ערביות ללשוננו כידיעתו הרחבה בערבית הספרותית. בהקדמתו הגרמנית הוא מודה גם בהשאלת מבטאים מן הלשון הערבית. אולם משראה בראשית המאה ה-20 את הבלשנים החדשים בא"י — בעיקר בן יהודה, חבריו ותלמידיו — מפריזים וחורגים מתחום הראוי והמותר ע"י העברת מלים מפוקפקות וחקויים מלאכותיים קרובים לכיעור, יצא באזהרה והכניס גם אותה לתוך מבואו המדעי למלוניו וכה דבריו: „אין חורבן הלשון העברית מתמלא מ„בזות הערביאים“ וגם אין הכל מוכשר לזה, ביחוד הערב (תערובת) אשר בה מלשונות אחרות“. גם בדברי בקורת הוא תופס לשון קצרה ונקיה. ולפי מימרת חז"ל „ת"ח האומר דבר, אין מוחיחין אותו“ הוא חולק כבוד למלומד הצעיר ד"ר קלוזנר, אף כשהוא דוחה הצעה שלו לדרכי חידוש הלשון, שלא כמרדכי בן-הלל הכהן ומ. בלשן בפולמוסם החריף ב„השלח“ נגד המחדשים מארץ-ישראל — ביחוד נגד בן-יהודה וחבריו — בקלעם בהם את חציו של מנדלי מו"ס „לשון של קונדס“.

4) ואחרי הכללים הראשונים מבצבצת ועולה השאלה הגורלית: ומה נעשה ללשוננו, כשכל זה אינו מספיק למלא את החסר בה לצרכי-החיים והתאמתה? לפי עדותו של גרשום באדר ז"ל שהיה נוכח בהרצאותיו של שולבוים בקולומביה על „יחסי שפת-עבר ללשונות השמיות השכנות“. שולבוים היה מסתמך פעמים רבות על רס"ג וראה בו את אבי הבלשנים בשטח זה. אולם בראביע ור' יונה אבן-ג'נאז היה נעזר הרבה יותר אעפ"י שלפעמים היה חולק ומערער על שניהם. רגיל היה לקרוא בהרצאות אלו פסקאות שלמות מר' יהודה אבן חיוג במקור הערבי ומתרגמן בו במקום לגרמנית או מוסיף תיקוני סגנון והשגות לתרגום העברי של אבן-ג'נאח (ספר „הרקמה“ ו„השרשים“) לאבן-תיבון הבן. וכן לא חשש לדחות את דעת-הרמב"ם במכתבו לר' שמואל אבן-תיבון, כאילו העביר רית הערבית הן תאומים ממש ואין הערבית אלא „עברית שנשתבשה“ או לחסך, כדעת אחרים באותה תקופה.

ענוותנותו הוא ידע את ערכו כתלמיד חכם ובלשן עברי מחדש והפעם הוא אומר בענווה שיש בה משום גאווה נסתרה: „והיודע עצה אחרת טובה מזאת — מובילנא מאניה בתרי לבי-מסותא“ — פתגם תלמודי-ארמי שגור בפי ר' יוחנן כנגד אמוראים אחרים במצוי ההלכה מן המשנה ופירושו בעברית: אוליך כליו אחריו לבית המרחץ. כללו של ר' יוחנן נתקבלו בשני התלמודים — בבבלי ובירושלמי — ושולבוים ציפה בבטחה, שגם כלליו הבלשניים סופם להתקבל.

6) השמירה על הצד האסטיטי והפוניטי בחדושי-מלים ומבטאים בעברית. שולבוים דורש מן המחדשים טוב טעם ודעת לכל בריאה חדשה. ומשראה בלשנים צעירים ההולכים לכאורה בעקבותיו מזוללים בדעתו ועצתו, הוא משמיע שוב אזהרה בנחת וקובעה ככלל מיוחד במבואו המדעי:

„חידושים מותרים, אבל נאים וברורים יהיו וברוח הלשון! כל מלה מחודשת תהי לה תמונה נאה ומתקבלת“. וכאסמכתא הוא משנן להם את הצוו של וולטיר (Voltaire) הסופר הצרפתי הגדול, לבעלי חדושים בלשון הצרפתית: „אל תחדש מלה, אלא אם כן יש בה שלושה דברים: שהיא נצרכת, מובנת ויפת-קול“. שנים רבות אח"כ טבע ר' יחיאל מיכל פינס (ממסדי ועד-הלשון הראשון בירושלים) מטבע דומה באמרתו היפה: „הגדולה שבמעלות למלה חדשה — אם אינה חדשה“. ולבל יחדוהו כאלו קנאה מדברת מתוך גרונו או שהוא תובע מונופולין לעצמו, פנה 11. אולי קדם לו בחזון זה דוקא אביר המליצים, ר' יצחק ערטער בחבורו הקלאסי, „הצופה לבית ישראל“, שהופיע במקובץ שבע שנים אחרי מותו בהוצאת מאיר הלוי לעטרס (1858) וחלקים ממנו היו ידועים עוד בחייו. ר"י ערטער כבר הרגיש בצורך „לעשות תיבות חדשות גזרות ובנויות ממלים אחרות בשפתנו או להביאן ממרחק, מלשון עם נכר ולנטען על אדמת לשוננו“. ובמקום אחר אפילו „להביא מלות נכריות לתוך אוצרות לשוננו“. מה מזורה נראית בעינינו היום מלחמתו של מ. בלשן ב„השלח“ בשצף קצף עוד כ-50 שנים אח"כ נגד רוב החדושים אפילו מתוך גוף-הלשון. „מסופק אני“ — הוא אומר שם (כרך א' חוברת ג'), „אם ימצא איש שיסכים לקרוא לעטרסופרת בשם „עפרון“ (!).

12. אמר ר' יונתן: ראה לשון שלימדנו בך-הנפח (ירושלמי ראה"ש פ"ב ה"ו).

13. על רב נחמן בר יצחק עיין עכשיו רי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה כרך א' עמ' 432-437.

(בתוספתא נמצא במקומות רבים גם מקור ההרכב של המלה כיצד = כאיזה-צד; כיהו-צד הן בפי ר' חייא והן בפי בן-עזאי — מ.א.ט.) וכן הוא מציע להגדיל את מספר הבנינים בפועל העברי וקודם כל אותם פעלים, שסימנים מהם שרדו במקרא. „כגון הבנין תפעל (ואנוכי תרגלתי לאפרים) שלא התפתח בשלמותו ויש להמשיך ולפתחו בצד בנינים חדשים, כדי להשלים את ה- Praefix החסר בלשוננו במקום שלא יספיקו לנו הבנינים האחרים“.

5) הצורך והאפשרות בחדושי מלים מלשונות חיות — שמות וגם פעלים — אגב מתן צורה עברית לשניהם ותוך שמירה קפדנית על תפארת הלשון. דבר זה חשוב ביחוד „לגבי שמות שנתחדשו מקרוב גם בלע"ז“¹¹.

גם על פי הכלל הזה נהג שולבוים בעצמו ושימש מופת לבאים אחרים בהעבירו לעברית בין השאר את הפעלים פלסך-התפלסף, טלגרף-טלגרפתי-אטלגרף וכנסם בפעם הראשונה לתוך מלון עברי, מה שהוא מציינ במלים מעטות בהקדמה הגרמנית: „ואמנם יגעתו הרבה בחבורי להגדיל ולהרחיב את שמושי-הלשון“. עם כל

הלשונית. לדוגמה העיד ר' יהושע בן חנניא על „שלושית“ ו„כרם רבעי“, אך לא ידע מה פירוש מלים אלו עד שקם בן עזאי ואמר אני אפרש: שלושית היא עגלה צעירה בת שלוש וכרם רבעי — כרם בן ארבע שנים. אותו חזיון אנו מוצאים בדור האמוראים הראשון בארץ-ישראל, כאשר ר' יוחנן תלמידו של חזקיה ושל ר' הושעיא רבה ור' ינאי, שהיה בעל מסורת לשונית¹² הוצרך לפרש לפני חבריו מלים ומונחים עבריים שונים. בין אמוראי בבל היה שומר המסורה הלשונית רב נחמן בפומבדיתא, מגדולי תלמידי-ו של רבא¹³. הראשון שהרע עצמו, בעל המסורת הלשונית מבית מדרשו של רבי. שולבוים ערך את מבואו המדעי לתלמידי-החכמים וסמך עליהם, שידועים להם המקורות שלנו וכן חקרי-הלשון בימיו. פעם אמר במסכת משכילים, שהמדקקים הראשונים מצויים כבר בין התנאים והאמוראים כגון ר' נחמיה וריש לקיש בא"י ורב אשי בבבל. שחיבר את ספר הניקוד הראשון.

10. מגדלקרן מציינ בערך פלגש: „לרד"ק היא מלה מצרית, לר"א קצור מפלגאשה, והיא עברה מבני שם לבני יון ורומי וכו"ו. מאן דעת אחריים? הס מלהזכיר? ישנם אתי-מילונים חדשים הסבורים, שהמלה Pellex ביוונית ורומית מקורה בסנסקריט ולא מפלגש העברית, מה שנעלם גם ממחבר „היכל הקודש“. וכולם התעלמו מן הסברא של אתימולוגים שמניים, ש„לגש“ ו„שגל“ היינו הך בהיפוך אותיות.

תרל"א. אח"כ בהוציאו בשנת תר"ם (עוד לפני כל תנועת המחדשים) את מלונו האשכנזי-העברי הכנים לתוכו הרבה מחדשיו היותר טובים ולכן באמת המלון הזה הוא היותר טוב מכל המלונים משפה אחרת לעברית" (מרחיבי השפה, כרך א' תרנ"ז).

ואחרי מותו של שולבויים כותב „איש עברי" (עורך „השלח" בימים ההם): „מת לפני חדשים מספר אחד מטובי חכמי-ישראל, ר' משה שולבויים, מחדש אמיץ-לב וביחד עם זה בקי בכל ספרות ימי-הבינים שלנו כשולבויים, קשה למצוא. סגנונו — בעתונו השבועי „העת" — מפליא ממש. בזמן ההוא, בתחלת שנות השבעים, בעצם ימי-המליצה, מחדש שולבויים בעתונו מלות עבריות לעשרות. בהוצאה החדשה מאוצר השרשים של י. ל. בן-זאב, ששולבויים התחיל להוציא ב-5 כרכים (לבוב תר"ם—תרמ"ב), אך הכרך הראשון מעובד עפ"י בן-זאב, כל שאר ארבעת הכרכים — אוצר המלות הארמיות, אוצר השמות הפרטיים, אוצר המלים הכללי עם שרשי הלשון העברית החדשה שאחרי כתבי-הקודש ועם „ערך המלות הזרות" שבתלמודים ומדרשים, הם חבורים חדשים ממש של שולבויים. אוצר המלים הכללי של שולבויים שונה בתכלית מן „הערוך" ו„הערוך השלם", שהרי נכנסו לתוכו מלים למאות מן הספרות העברית של ימי-הבינים — ספרות הרבנים והמקובלים, הפילוסופים ומחברי ספרי-מדע כלליים ועוד.

בידי כותב הטורים האלה* נמצאת מחברת של שולבויים בשם „בדק הבית" שבה קבץ ש. את כל תקונו בכתבי-הקודש והם עולים על כל מה שהרשו לעצמם אפילו החפשיים שבמבקרי כתבי-הקודש". (אחרי מטתם של תלמידי-חכמים, „השלח" כרך ל"ה 1918).

גם במערב גרמניה, בצרפת ובאיטליה ובאמריקה פורסמו אז הערכות על יצירתו של משה שולבויים, שהעשיר את הלשון העברית ופילס נתיבות לחידושה והרחבתה. במרוכז נסקרו תולדותיו ויצירתו ב-Biblio-theca Hebraica Post Mendelsohniana לוויליאם צייטלין.

ד. הערות ותיקונים לתולדותיו.

הלקסיקוגרפיה שלנו ללשונותיה על מקום מוצאו

* עורך „השלח" בימים ההם היה, כידוע, ד"ר יוסף קלוזנר.

שולבויים בקריאה נרגשת „לכל חכמי-הלשון באשר הם שם, שימשיכו במלאכת הקודש איש איש באהלו ואל יהא כל אחד נכוה מחופתו של חברו". אולם הפתרון הטוב בעיניו הוא ש„מלאכה זו תיעשה ע"י חברי-חכמים מומחים" והוא קורא מנהמת לבו לכל הסופרים והמשכילים העבריים — ובפעם הראשונה נשמעת תביעה זו גם למחנה הציוני — לאמור: „עשו מרכז לעבודת הלשון והתקינו לו כלי מבטא! הזמן דוחק לשים אבן על אבן, לשים פה לעם נולד ולהפיה בו רוח ונשמה". קריאה זו מצאה הדיה הראשונים בארץ ישראל ובשנת תר"ן — כ-20 שנה אחרי קריאתו הראשונה מלבוב — הוקם בירושלים ועד הלשון העברית הראשון, אבל התקיים רק כשנה אחת ונתחדש שוב אך כעבור 13 שנים (תרס"ד) תוך פניות חוזרות ונשנות של שולבויים.

וכאותם גדולי-ישראל בדורות נסערים או באפקים מבריקים בתולדות-עמנו שהיו מונים מזמן החורבן או הגלות, ציין גם ר"ם שולבויים את שנות הופעות מלוניו בתאריך זה וגם על ההוצאה האחרונה (האשכנזית-עברית) חתום: אלף תתל"ה לגלותנו.

ג. יצירתו בעיני חכמי-דורו.

ד"ר שטיינשנידר מסתפק כרגיל ברשימת הספרים ותוכנם אגב תוספת ציון בשבח הסופר או יצירתו. הוא נאמן לאומנותו כביבליוגרף ואינו נכנס לפני ולפנים של בית-היוצר. גם נחום סוקולוב הקדיש בשעתו ערך מיוחד לשולבויים באחד מספרי-הזכרון שלו*.) שמו הלך לפניו כפילולוג עברי מעבר לגבולות גליציה ואוסטריה. הוא היה משתתף במחקרים והערות בלשניות ברוב כתבי-העת העבריים שהופיעו בימים ההם, עורר תגובות וויכוחים וזכה גם להערכות שהיה ראוי להן.

ב„השלח" מציין יוסף קלוזנר כבר בכרך הראשון את יצירתו של שולבויים בדברים אלה:

„בשנות השבעים ניסה חכם אחד ר' משה שולבויים, עורך אוצר השרשים לבן-זאב ומחבר „אוצר המלים הכללי" ואוצר המלים מאשכנזית לעברית לחדש מלים הרבה בעתונו „העת" שהוציא בלבוב בשנת תר"ל —

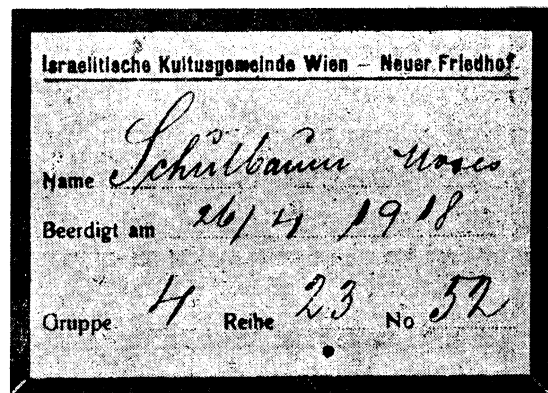
* רש"י עגנון העירני על ערך זה וגם ברוך שוחטמן זכר את תוכנו, אך לא עלתה בידנו למצוא את הכרך המדובר בספריה הלאומית.

שולבוים כבן 40—35. אף בספרו הגדול של פרופ. קלוזנר „תולדות הספרות העברית החדשה“ הונחו בספק או בטעות פרטים שונים וחשובים מתולדותיו. רוב הלקסיקונים הנ"ל הסיפו משגה על משגה בהפכם את Jezierzany ל- Brzezany. טעות זאת תוקנה ע"י כנעני, אבל שגיאות אחרות עודן קיימות בכל מקום עד היום*. מה מוזר הדבר, שהלקסיקוגרפיה היהודית וכותבי ערכים הסטוריים-ספרותיים לא טרחו כלל לעיין בכתבי שולבוים לדרוש לעזבונו (נשמרו ממנו גם מכתבים אצל גרשום באדר וכן במכון האוטוגראפי של ד"ר שרון (שבדרון) בספריה הלאומית על הר הצופים) ואף לא ראו חובה לעצמם לקרוא את הנקרולוגים הממצים עליו ב„המצפה“ (תרע"ח, גליון ל"א) ובעתוננים אחרים.

חוקר ובלשן זה, שגם חכמי דורנו וסופריו — פרופ. קלוזנר, א. אברונין, ש"י עגנון, י. כנעני ואחרים — הכתירוהו בתארים נשגבים, כגון „מטובי חכמי ישראל“, „מראשוני מחיי הלשון העברית ומחדשיה“ או „מבשר ומורה-דרך לרש"י פין ואליעזר בן-יהודה“ ואפילו „הראשון בין מחדשי הלשון שיצר שטה וסדר ולימד כיצד מחדשים מלים בלשון העברית“, — אין הולזל בתולדותיו נובע רק מענוותנותו הגדולה בחייו אלא ממוצאו הגליצאי ומפרסום רוב מחקריו ויצירותיו בגליציה בתקופת-שפל רוחנית במדינה זו. לאחר שכבו המאורות הגדולים רנ"ק, ש"ר, יצחק ארטור, ר' שלמה בובר וחבריהם נושאי ההשכלה מברודי, מטרנפול ומדרוהוביץ היה כוכב-השביט הגדול היחידי שהסתובב בגליציה בתקופה זו רק ראובן אשר ברוידס שכתב ופרסם שם את רוב יצירותיו, אבל הוא היה „ליטבאק“ לא רק עפ"י מוצאו אלא בהשכלתו. ברוחו ובכל סממניו. בודד היה שולבוים או בגליציה ועשרות שנים חלפו עד שחכמתו ויצירתו נודעו מעבר לגבול. הלא כה דברי ד"ר קלוזנר, עורך „השלח“, בהספדו על שולבוים: „ועוד בחייו נשכח החכם המסכן הזה, כי לא ידע להרעיש את הלבבות ועבד בסתר אהלו בצניעות ובתום. אבל מה שפעל ועשה בשביל

* אליבא דאמת הוא נולד ב-1830. כך מקובלני מפי זקני אוזיראן, ששנים מהם ראו בספרי התולדה את תאריך-לידתו. בתו היחידה חולקת על תאריך זה ושלחה לי מניו-יורק צילום מדרכונו של אביה בחתימת המושל הצבאי האוסטרי בטרנפול אחרי גירוש הרוסים בשנת 1917 ושם הוא רשום כבן 84 עפ"י דברי עצמו. קשה להכריע כיום, אם טעה במקרה או העלים שלוש שנים כדרך הזקנים, ביחוד לאור העובדה שאשתו האחרונה היתה צעירה ממנו ב-40 שנה בערך.

ושנת-לידתו של משה שולבוים ועל חבוריו ופעולתו הרוחנית לקויה ומלאה טעויות ושבושים גסים. ד"ר ב. וואכשטיין, הספרן הראשי בקהלת-וינה וחוקר ידוע בתולדות היהודים בארצות שונות, קבע אחרי פמירתו של שולבוים את יום הולדתו כ"ו ניסן 1828 באוזיראן (Jezierzany) מחוז בורשצ'וב בגליציה המזרחית ואת יום מותו כ"ב אייר (4 באפריל) 1918 בווינה. בספרו Hebraeische Publizistik in Wien מציין ד"ר וואכשטיין, כי שולבוים עבר במותו את שנת ה-90 לחייו. שניהם, שולבוים וד"ר וואכשטיין, היו ילידי עיירות שכנות והכירו זא"ז. בימי בחרותו של וואכשטיין כבר נודע שמו של שולבוים ברבים ומשכילי הסכיבה פנו אליו בשאלות והצעות. שולבוים שימש „זמנים“ אחדים

צילום תעודת-הפטירה מפנקסי הקהילה בווינה מורה ומחנך בביתו של גביר ומשכיל — פלדשוה — בעיר המחוז ומערים שונות השתדלו המשכילים להביאו אליהם. דאגו לו, שמא הוא זקוק לפרנסה ולא ידעו שהמחלוקת עם אשתו בגלל „אפיקורסותו“ הדיחה איתן מביתו יותר מדוחקו הכלכלי. ההסטוריון ד"ר ג. מ. גלבר העתיק תאריכים אלה מרשימתו של ד"ר וואכשטיין בספר התילדה של קהלת-וינה.

אולם שנים רבות אח"כ בא ה- „Juedisches Lexikon“ הוצאת ברלין וקובע 1840 כשנת הולדתו. אחריו נגררה ה- „Grosse Juedische National Biographie“ לפי ה- „Universal Jewish Encyclopaedia“ הוא נולד ב-1833 ומת 1920 וגם אצל ויליאם צייטלין התאריך משובש. איש עברי ב„השלח“ רושם 1835 בדברי-ההספד עליו. הסופר י. כנעני מאחר את שנת לידתו עד 1845 במחקרו המקיף על שולבוים ב„לשוננו“, כרך ה' (הוצאת ועד הלשון, ירושלים), אולם במאמר אחר באותו כרך בשם „חדושי לשון בתקופת-ההשכלה“, שגם הוא עוסק ברובו במשה שולבוים „מקדימו ומבשרו הגדול של בן-יהודה“ מציין כנעני את שנת-לידתו ב-1835. הוא שוגה ומוסיף שבעקרו לבובה מעיר מולדתו (1870) היה

ירושלמית, בערבית, בסורית-שומרנית, וכן בגרמנית וצרפתית (וגם מאיטלקית לא הניח את ידו)** עובדה היא שקנה תורה וחכמה בבית אבותיו ובספריות הגדולות שמצא בבתי מדרשות וכן שבעיירה נידחת זו היו משכילים וספרים למכביר, שהיו בעוזריו ברכישת חכמה ודעת ברוחב ועומק הנזכרים לתהלה בפי חכמים וחוקרים גם בדורנו. „מדקדק מצוין, מגדיל ומרחיב הלשון“ — אומר עליו פרופ. קלוזנר ב„תולדות הספרות העברית החדשה“ שלו.

ה. מוצאו, חנוכו ומשפחתו.

מזכרונות ילדותי נחרתו בלבי פרטים אלה: שם אביו היה ר' ישעיהו שולבויים ושם אמו דבורה גיקל (גיטל או גליקל?) מבית אשכנזי, בעלי חנות-אריגים, חוכרי-שדות וגם חלפנים לפי השמועה, בילדותו היה מצב המשפחה מסודר מבחינה כלכלית והתרששה פתאום אחרי שריפה כללית בעיר. היו ידועים כ„בני טובים“, בעל-תורה והשכלה, חובבי „חקירה“ ודקדוק וקוראים בהסתר גם ספר גרמני. היו בעיירה זו עוד צעירים כאלה ולדוגמה אזכיר כאן עלוי אחד מאוזיראן בשם אהרון בלומנפלד שההסטוריון ד"ר גלבר עסוק מזמן בהשלמת תולדותיו. בימי בגרותו של שולבויים היה אהרון בלומנפלד, נער צעיר ממנו בהרבה, מראשוני תלמידיו. אף הוא מחובשי בית-המדרש וחובב בלשנות כמוהו. אחרי גיוסו לצבא האוסטרי עקב „משגה“ מצד ראשי-הקהלה הוברח לרומניה והתפרנס שם משעורים בתנ"ך ותלמוד. אף הוא למד לשונות, השתלם אח"כ באוניברסיטת לייפציג בעזרת גדבן יהודי וחזר לרומניה בשם דר. רומן רונאטי (ראה רשימה מיוחדת עליו במדור זה). במשך תקופה קצרה נתפרסם כסופר רומני מפואר. ונעשה ראש מחייה-הלשון הרומנית הספרותית ונבחר למזכיר האקדמיה הממלכתית הרומנית לספרות ומדעים (עיין „Jewish Chronicle“ כרך שנת 1910).

גם שולבויים נזקק מאד למיטיבים ואנשי חסד. אך לא זכה בכאלה וקיים את התורה מעוני, היא קנה בביתו ובעירו כל חכמה ומדע שנפשו חשקה בהם ועפ"י

** גם אחיו הצעיר ממנו, מאיר שולבויים, היה משכיל ובר אוריין ואף הוא היה מפרסם דברי חכמה מפקידה לפקידה. הוא כיהן כמורה בניה"ס של ברון הירש בדיליאטין למרגלות הקרפאטים.

הלשון העברית המתעוררת לתחיה בימים היותר קשים לה — לא יישכח לנצח“ („השלח“, כרך ל"ה).

הגיע ולזול זה כדי כך, שאין למצוא בשום מקום את שם אביו או אמו ורק פה ושם נזכר יחוסה של אמו, שהיא מצאצאי הגאון ר' צבי אשכנזי („חכם צבי“). ואף כאן יש להתפלא על חוקרי תולדות יהודי-אשכנז, שלפי דרכם היו מחטטים בכל פרט משפחתי ובמקרה זה לא התענינו כלל לחקור ולגלות: כיצד התגלגלה נישתו של „הצבי המודח“ מגרמניה או הולנדיה לקצה גליציה המזרחית ונעשתה שם אמו של ר"ם שולבויים, בו חזרה התורה לאכסניה שלה ולו גם בדמות שונה ובשטח אחר. חקר כזה ודאי אפשר היה עוד בימיהם שהרי ה„חכם צבי“ היה בסוף ימיו אב"ד וריש מתיבתא בלבוב ונפטר שם באביב תע"ח וידוע היה שחלק ממשפחתו נשתקע בגליציה*. אולי לא למותר יהיה לרמוז כאן בדרך אגב, שגם בשאלות ותשובות של ר' צבי אשכנזי ובמכתביו המרים על בריחתו מגרמניה ושנות נדודיו הקשים וכן בכתבי בנו הגאון ר' יעקב עמדין (יעבץ) — עיין „מגלת ספר“ וגם בסדור התפלה שלו „סולם בית אל“ ומכתביו הפרטיים-אישיים ממש-נמצאים הרבה שמושי-לשון חדשים ומענינים.

וכן מסתפקים כותבי-תולדותיו של שולבויים בהערה שהיה אוטודידאקט, אעפ"י שהפעם התכוונו לשבחו כפי הנראה, שכן זה מקרה נדיר מאד למצוא בלשן מקצועי בדרגתו של שולבויים שלא גמר ב"ס תיכוני ולא למד באוניברסיטאות. אבל כיצד לא גילו כל ענין בשאלה החשובה, היכן ומפי מי למד „בחור תורני מחובשי בית המדרש“ בימים ההם בעיירה קטנטונת ונידחת לשונות רבות, עתיקות וחדשות, כדי שליטה מדעית באוצרות התרבות של כל אחת מהן? ואמנם לא נמצאה כל עדות סותרת לכך, שאכן השתלם בעצמו בעיירה זו, שכל אוכלוסייתה היהודית לא הגיעה בנעוריו אף לאלפיים נפש, בלשון יון ורומי, בארמית בבליית

* המספר-החכם ש"י עגנון העירני על כמה רבנים, ידועי-שם בגליציה מבניו ובניו בניו של ה„חכם צבי“, אולם לא הצלחתי לחבר את החוליות — שהשתרבו גם לזאהלין, רייסין ופולין — עד לאמו של שולבויים. בת-הזקונים של שולבויים שנתימתה מאביה לפני בגרותה אינה זוכרת הרבה פרטים משפחתיים, כי בשנים האחרונות לפני מותו נשאר שולבויים תקוע בטרנופול במלחמת העולם הראשונה אחרי ששלח אותה עם אמה לוינה.

זו ואם בכלל היו לו בנים גם מאשתו השניה והשלישית. לעומת זה מספר פרופ. מאיר בלאבן בסדרת זכרונותיו (שפורסמו בעתון היומי הציוני בפולנית "Chwila") אחרי מלחמת העולם הראשונה) על תקופת-ההשכלה בנעוריו בלבוב, כי בנו של משה שולבובים היה לעזר רב לאביו בעריכת מלונגה הגדול. מזה אנו למדים שגם בנו היה תלמיד חכם והלך בדרכי-אביו (פרופ' בלבן הכיר בלבוב גם בת של משה שולבובים — מאשתו השניה — והיא מורה בביה"ס ע"ש שאצקיס). זהו הבן ראובן ואחיו דויד (שניהם מאשתו הראשונה) שגמרו משפטים בלבוב ומתו כמעט בזה אחר זה, אחרי קבלתם את תוארי-האוניברסיטה. משחפת דוהרת שקפצה עליהם מרעב ומחסור. ראובן היה הבכור ובידיעותיו הרבות גם בעברית (השתלם גם במדעים שמיים) היה ראוי להיות יורשו של אביו גם בתורה וחכמה. לא לחנם התאבל עליהם האב האומלל כל ימי-חיו. בשנת האבל הראשונה היה מטפס ועולה יום על ה"וויסקי זא" מעק" בלבוב וקורע את בגדיו וזועק לשמים זעקה גדולה ומרה. במשך שנים סירב לקבל תנחומין על אבדן ראובן בנו בכורו.

עם הולדת לו בן מאשתו השניה שבה רוחו אליו והתחיל מתנחם ומרגיע את עצמו וחוזר בהדרגה לעבודה מדעית, אלא שמבנו זה לא שבע נחת מבחינה לאומית. שולבובים התחיל לעבוד ולבקש מחיה לו ולביתו. כי נתקיים בו בכל אכזריותו הפסוק "לא לחכמים לחם". התנאים גרמו שהבן נתחנך בניגוד למסורת משפחתו. הקדים לצאת לוינה וסופו שיצא את הקהלה ונשא אשה נוצריה בנשואין אזרחיים (ואעפ"י שלא השתמד בכ"ז ניתק הזקן את הקשרים המשפחתיים עם זה הבן וסירב לראותו כאלו לא היה). לא ארכו הימים ואשתו השניה מתה ובהתקרבו לשיבה נשא אשה שלישית, בשם מלכה (אמאליה) יחסנית צעירה, אמידה ומשכילה שידעה את ערכו ואת עברו הגדול. היא ילדה לו בת-זקונים וכלכלה את שיבת-גבורתו בהערצה ומסירות למופת. זקן מופלג היה שולבובים בעברו לוינה, כבן 88, עיניו כהו במקצת ואזניו כבדות וכל-כולו תשוש וכחוש מתלאותיו בטרנפול תחת שלטון-הכיבוש הרוסי. הוא ער ורגיש לכל המתרחש בעולמנו ומתעניין ביחוד בהוויות

המסורת המשפחתית ואופיו הלאומי והמוסרי המוצק הוא התקין את עצמו לכתחלה לשמש את עמו וספרותו בלשונו ולהיות בעוזרי תחיתו. עפ"י מסורת משפחתו ומנהגיה קיבל שולבובים חנוך יפה ומסודר בתורה והשכלה ברוח הימים ההם ומשנתבגר עזב את בית-המדרש וקרא ושנה בבית-אביו ובביתו שלו בהתמדה רבה גם ספרי-חכמה ומדע, כבר אז החל להתמחות בלשונות רבות, ביחוד בלשונות העולם העתיק הנזכרות בספרות התלמודית ואצל חכמי ספרד. בהתקרבו לשנות ה-30 לחייו כבר היה מפורסם בכל הסביבה כלמדן מופלג, כחוקר ומדקדק גדול וכבקי ב-רסמכא גם בלשונות אחרות. לבו משכו בעיקר בבלשונות שמית ולכתחלה שם לו למטרה את תחית הלשון העברית והרחבתה, שלהן הקדיש מאז את כל ימי חייו כסופר וחוקר, מורה ומתרגם. ואמנם ניגש מיד לתרגום יצירות שונות מן הספרות הקלאסית הגרמנית והיונית, כדי להוכיח למעשה לעצמו ולאחרים את האפשרות של תחית הלשון והתאמתה לרוח הזמן. וקרוב אני לומר עפ"י עדות שמיעה מלפני 50 שנה, שאחד מספוריו שלא נשלם — "נסתרות רום" (רומי) היה פרי-עטו הראשון עוד לפני תרגומיו משילר והוא עיבוד של מקור איטלקי או רומי וכולו שופע חדושי-לשון כבר בראשית יצירתו.

הלקסיקוגרפיה פסחה כמעט לגמרי גם על חייו הפרטיים והמשפחתיים. רק אצל י. כנעני אנו מוצאים סימן ורמז לנשואיו הראשונים של משה שולבובים. אשתו זו היתה קנאית דתית ובאדיקותה הקיצונית הציקה באכזריות למלומד הצעיר גם בעבודתו המדעית. עד שנאלץ לגרשה אחרי כמה שנות-סבל ודכדוכי נפש¹³. אולם אין כנעני יודע, אם נולדו לו בנים מאשה

13. יש להצטער שפרופ. קלוזנר הכניס להסטוריה שלו בשם י. כנעני את הספור, כאלו קשר שולבובים תפלין של ראש לכלב, כדי להניע אשתו זו לקבלת גט. זאת היא בדותא, שלדעת פרופ. קלוזנר עצמו היתה נפוצה על סופרים-מש-כילים אחרים ובכללם משה ליב לילינבלום. שולבובים עצמו דחה במרירות בדותא זו ובשיחה עם מאיר חרטינר בשנת 1914 או 1915 העיר: "עכ"פ נמצאתי בחברה טובה, שהרי אותה בדותא טפלו גם על בן-זאב ושלמה מימון".

כנגד זה לא מצאתי אצל כותבי תולדות ספרותנו את המליצה הגליציאית של בני דורו: "אם אין שולבובים אין שולין, אם אין שולין אין לשון". מטבע עממית זו טבעו משכילי הדור. — ביסדם בעיירות רבות חוגים לעניני לשון —

על שולבובים רבם במתכונת הפתגם הידוע על רד"ק: אם
אם קמחי אין תורה.

רחשי חיים ורוח העת החדשה — הכין שולבוים והתחיל בעריכתם עוד באוזיראן. ועל כך מעיד פרופ. קלוזנר (בתולדות הספרות העברית החדשה), כי "שולבוים קדם לרש"י פין ולבן-יהודה בכל הנוגע לכנוס המלות העבריות שאחר התנ"ך". ביניהם נחשבים בראש וראשונה "אוצר השמות", "אוצר המלים הכללי" ו"אוצר לשון ארמי". שלכתחלה ראה אותם שולבוים רק כנדבכים נוספים ומתוקנים ל"אוצר-השרשים" לבן-זאב. גם את מלוניו הגדולים התחיל לחבר עוד בשבתו בעיר מולדתו וכולם יצאו לאור בהדרגה מסחררת כמעט גם במושגי ימינו רק כ־10 שנים אחרי עקירתו ללבוב, ששם הוסיף לשכלל וללטש את חבוריו המזכנים כדרכו ומנהגו בעבודתו המדעית מיום עמדו על דעתו.

על מדת-הפופולריות של מלוניו בקרב החוגים המשכילים וביחוד בין בחורי בתי המדרש והנוער המתמשכל מעיד זכרם בפי ש"י עגנון בספרו "בנעורינו ובזקנינו" (ו"ספור קטן") המתאר את ההווי הגליצאי בחוגים אלה עשרות שנים אחר מעשה*). ענוותנותו האישית וצניעותו המדעית מנעוהו גם בבואו לבובה מפרסום יצירות-מחקריו בשמו. הוא השקיע חלק עצום מעבודתו המדעית בהרחבת "אוצר השרשים" של בן-זאב, בנפיו מצד אחד ובהוספת חדושים והשלמות מצד שני. צדק פרופ. קלוזנר באבחנתו הדקה (גם בתולדות הספרות העברית החדשה) "שההוצאה החדשה (ה') של "אוצר השרשים" נעשתה בעריכתו ובסידורו המדעי של משה שולבוים" בהעלם שמו, שלא כהוצאות הקודמות שעורכיהן ומסדריהן — הרץ הומברג ודר. מאיר הלוי לטריס — שםם נודע ברבים גם על הוצאה זו. שולבוים מוכן ומזומן היה עפ"י עניויות-טבעו להוסיף ולהרכיב טלאי על גבי טלאי ולהוציא גם מהדורה ששית כמתכונת ההוצאה הקודמת, אלמלי לא החומר המדעי הרב והמגוון שנתחדש בינתיים. או חזקה עליו דעתם ועצתם של חכמים שונים מחוג ידידיו ומוקיריו, שאי אפשר להמשיך ולהרבות את הערב על השתי הדל של בן-זאב ויש להוציא ישן מפני חדש. רק אז ניגש שולבוים לעריכה אחרונה של חבוריו הבלשניים והתחיל

העולם המכריעות שהסתמנו כבר בימים ההם באופן המדיני על גורלה ועתידה של ארץ ישראל.

ו. ראשית פרסומי-יצירותיו.

באוזיראן עיירתו ישב משה שולבוים באהלי תורה ומדע עד 1870 ולא יצא הימנה אלא לבקורים קצרים אצל סופרים ומשכילים בערים הקרובות או לצרכי פרנסה, אבל עמד בכתובים עם חכמים וסופרים גם בערים רחוקות. אך בשנת 1862 — בהיותו כבר בן 32 — הופיעו תרגומיו הראשונים (שהיו מוכנים אתו משכבר הימים) משירי פרידריך שילר ב"כוכבי יצחק", ששלחם מאוזיראן לוינה לכתה"ע המכובד בימים ההם. בתזכרת כ"ו פורסם השיר "האורח ביתה-אלהים" (תרגום "Der Pilgrim") אח"כ נדפסו "שיר הפסגה" (Berglied) ו"הנער על עין המים" (Der Jüngling am Bache) כולם לשילר וגם הם ב"כוכבי יצחק" בחוברות הבאות. כמה דברים מפרי עטו באותן שנים נדפסו ב"המבשר" לפי ביבליוגרפים והסטוריונים, אבל לא מצאתי אצלם אלא אזכרה זו בלבד מבלי לציין מה פורסם שם, שירים, ספורים או דברי-מדע ואין בידנו עכשיו לקבוע את תוכנם וצורתם (מסופקני אם "המבשר" עודו שמור באיוו ספרייה בעולם הישן אחרי השמדת היהדות האוסטרית כולה על אוצרותיה ההסטוריים). התרגומים הנ"ל מצטיינים בפשטות הלשון, בחריזה חלקה ויפה והם נאים ונעימים לקריאה גם כיום. בתולדות הספרות העברית החדשה" אומר פרופ. קלוזנר "שהרבה דברי-לשון ותרגומים משולבוים לא עבר זמנם עד היום". סגנונו של שולבוים בתרגומיו אלה מזכיר לנו את מיטב השירה העברית החדשה באיטליה מרמח"ל ואילך וכן את יע"ס בתרגום מחותתיו של שקספיר. במחקרו היפה על שולבוים העתיק י. כנעני ב"לשוננו" כמה בתים מתרגומיו ומציין ביחוד את פשטותם ויופים וחרוזם השוטף. דר. נ. מ. גלבר קבע מקום נכבד ליצירתו ופעולתו של שולבוים בתולדות יהודי לבוב" וכן ב"תולדות יהודי קולומיה" ו"תולדות יהודי טרנפול" — ספרי "יזכור" לערים אלו, שבחלקם יצאו זה מקרוב ובחלקם נמצאים עוד תחת מכבש-הדפוס.

כל היסודות ליצירתו הונחו כבר בעיר מולדתו וגם את מחקריו ואוצרותיו הבלשניים, שמניעם העקרי היה, כאמור, הכרת קוצר ידה של הלשון העברית להביע

*. המעשיה על הכלב ותפילין של ראש הופיעה לראשונה ב"סיפור קטן" של ש. י. עגנון כ"אגדה" חסידית נגד המשכילים ומשם העתיקה י. כנעני כ"היסטוריה" בלי ציון המקור והכשיל מבלי משים גם את פרופ. קלוזנר.

בלשניות של שולבוים ומשתמש בהן (עיין הערה 1 לשירו „הייתי לאלהי כיקינטון וכאדני“ כליל סוניטות). יפה היא הגדרתו של תלמיד חכם ירושלמי ותיק (פרופ. ריבלין) שאמר לי: „הרי זה מעין שד“ל הגליצאי שלכם וממשיכו באירופה המזרחית“. חכם ירושלמי אחר, המדקדק־הנקדן ר' חנוך ילון העיר בקצרה: „דיה הצצה לתוך אוצרותיו ומלוניו כדי להורותנו, כי בלשן זה תלמיד חכם היה ובעל טעם וכבר בכך הוא נפלה לטובה“. בלשן ירושלמי צעיר ציין כעובדה מפליאה, ששולבוים אגר וכינס באוצרותיו ומלוניו כ־50.000 מלות עבריות² — שיא למופת בדורו בריכוז נכסי־הלשון“.

חכמי־הלשון אחרים הרימו על נס את הגיונו הבהיר ומקוריותו העברית כאחד קדמון בשטתו הבלשנית ואת לשונו המדעית הקצרה בהערות והארות חשובות בעניני לשון במקרא ובתלמוד. סח לי אחד מהם: „דוק ותמצא אצל שולבוים יותר מהברקה אחת הקורעת חלונות לאזורור הלשון ולחילוף עצמותיה. הרחבת הלשון היתה מתקדמת הרבה יותר אלו היינו נשמעים לעצותיו, שלפעמים נתנן לנו ברמז בלבד“. ביקש אחר להזכיר לי את רמזיו של שולבוים על הצורך והאפשרות בבנינים חדשים וקודם כל בפתוח שרידים ונחשלים. הוא כלל בתוכם את הצורות הובין, הוקים, הושיב, הוביר מנחי ע"י במשנה ובתלמוד במדרשים ובגניזה³ ואמר: „עד

גם בהכנות הדרושות להוצאתם כספרים שלמים בשם עצמו.

ז. מקומו במדע הבלשני העברי החדש.

המדע הבלשני מייחס עד היום ערך מכובד לספריו הבלשניים של ר"מ שולבוים, שסללו דרכים חדשות להתפתחות הלשון העברית ודקדוקה. עוד בחוברתו הראשונה „שפת־עבר — שפה חיה“ ציין דר. קלוזנר לשבח את תרומתו הגדולה של שולבוים כ„מרחיב השפה“ והוא חוזר ועושה זאת בכל הודמנות הבאה לידו. את הערכתו זאת הגנו מוצאים גם במאמרו ב„השלח“ כרך א', אח"כ בהספדו עליו בכרך ל"ה ובזמן האחרון בספרו הגדול „תולדות הספרות העברית החדשה“ שחלקים ממנו ראו אור שנים רבות קודם לכן ב„הסטוריה“ שלו. המדקדק הישיש א. אברונין מסתמך פעמים רבות על ספרי־שולבוים. גם במסותיו „לשון ודקדוק בשירת ביאליק“ ב„לשונונו“ (רובן יצאו אח"כ בספר מקובץ „מחקרים בלשון ביאליק ויל"ג“ בהוצאת ועד הלשון), כשהוא חולק על המשורר ומציע תקונים במהדורות חדשות, נעזר אברונין בראיות והבאות ממשנת־שולבוים כפוסק בר־סמכא נגד המשורר הנערץ עליו¹. גם שאול טשרניחובסקי סומך על הכרעות

1. על יחסו של ביאליק לשולבוים סיפר לי א. אברונין ז"ל: ביאליק היה מדבר בדרך ארץ ניכר על חכמי גליציה ביחוד על שי"ר, יה"ש, ר' שלמה בובר וכן על משה שולבוים בדור האחרון. בכ"ז היה נאבק לא אחת עם אברונין נגד „עבותות־הניקוד של שולבוים ויש שהיה אומר לו „לא אתחכח אתך משום שאין משיבין את הארי אחר מותו“. קרה כמובן שביאליק ניצח כשהתכחן לחידוש צורה אולם במקרים אחרים סביר וקיבל.

מר אברונין שהיה אף הוא מדקדק שמרן ובררן קפדני בעניני לשון, נראה כמופתע, כשספרתי לו אגב כך מה ששמעתי כבר כאן בארץ מפי חברו המדקדק משה אהרון וויזן ז"ל על אחת משיחותיו בוינה עם משה שולבוים, באותו ויכוח טען שולבוים גם להרחבת המסגרת של הדקדוק העברי ע"י שחרור איברי הלשון מחרצובות התחביר והניקוד המקראי עכ"פ במקומות סתומים או מפורקי סקים, הדבר ייעשה במקום או במאוחר בעקבות חכמי־המשנה והמדרש שפרצו גדרות וסייגים הרבה בשטח זה. רגיל היה לומר, „שהדקדוק הוא מדע קפוא רק בלשון קפואה; בכל הלשונות החיות אין הדקדוק השמושי מדע ומכשי"כ לא קפוא על שמריו. על כרחו להיות נע ותוסס ולהתאים את כלליו (או את היוצאים מן הכלל) לשמושי

הלשון המשתנים מתקופה לתקופה — ולעתים מדור לדור — הן בדבור והן בכתב. תפקידם של חכמי־הלשון יהיה תמיד לעמוד על המשמר ולמנוע הפקרות“.

2. אם נכון מספר זה ואם נכונה גם ידיעה אחרת מפי אחד הסופרים בימינו אלה, שהכרטיסיה של ועד־הלשון מכילה 30.000 מלים חדשות אזי יצא שמלון עברי שלם המקיף את כל החומר הלשוני שלנו עד לתקופת „האקדמיה ללשון העברית“ צריך להכיל 80.000 מלות. האין זאת גוזמה?

3. הוקים מוקים תחת הקים — מקים מצוי בבבלי גם בתחבירים עבריים: הושיב בנסיות שונות אף עם כנויים (במקום השיב) רגיל בתשובותיהם העבריות של תלמידי רס"ג ורב האי. ודאי שיש כאן השפעה ארמית והורצרכו לצורות אלו משום שוני־הגזן, להופעיל זה שייך גם הופיך (אופיך שבמשנה ותוספתא), שאין פירושו זהה עם יהפוך המקראי אלא מלשון Umstellen בגרמנית או Reverse באנגלית ותעודתו למלא את ה Praefix החסר בעברית. הרי הוקים, מוקים, אוקים, אינו זהה עם מקים אלא מלשון Pestore באנגלית Wiederherstellen בגרמנית.

ומצומצמים לעשרות או מאות מלות (גרמנית-עברית) שהספיקו ל"התמצאותם" הראשונה בא"י, וכך נשכח שולבום הזקן ונשכחו כמעט גם ספריו.

אולם בדורנו זה התעורר כפי הנראה שוב הצורך והרצון לבדוק מחדש את עזבונו של שולבום, כדי להחזיר למדע העברי הבלשני ערכים חשובים מיצירתו ולשלבם לתוך ההתפתחות הממושכת של הלשון ודקדוקה. שני מחקריו של יעקב כנעני באו כדבר בעתו, בעשותו מצד אחד צדקה עם החכם הנשכח ובהצילו מצד שני מתהום הנשיה ערכים וחדושים לשוניים שכבר נשתזרו או ראויים עוד להשתזר במסכת הלשון העברית החיה. באמונה רבה ובחבה ניכרת, אבל בחוש בקורת וולא משוא פנים עשה כנעני עבודת-מחקר מקיפה ובשקידה ועמל רב צלל לנבכי ספרות ענפה ומפוזרת על פני ארצות שונות. בעשותו זאת לפני השואה המחרידה שהחריבה כליל את היהודים על מוסדותיהם ואוצרותיהם הרוחניים לא רק בגליציה אלא ברוב ארצות אירופה, הצליח עוד לעיין בספרים ולהעתיק מכתבי-עת וחברות שחלק הארי מהם נכחד יחד עם בני-עמם.

ואמנם נתחזר לו, למר כנעני תוך עיון יסודי ביצירתו של משה שולבום ובספרות הבלשנית העברית באותה תקופה, שראוי היה שולבום לעמל זה וראוי לה לתחית לשוננו, שעשתה מאז קפיצת-דרך עצומה. ששמו של שולבום, חדושו והשגיו לא יישכחו ושיש לנו גם כיום מה ללמוד ממנו להרחבת הלשון בפכים קטנים וגדולים. מבלי לפרט משום מה את שיטתו של שולבום, דרכיה וכלליה, שחשיבותם לא בטלה בזמננו גם לדבריו, מסתפק י. כנעני בהבלטת עצם משנתו הבלשנית ואת שמושו בה הלכה-למעשה בחידוש מלים ומונחים עד כדי יצירת ניבי-מותרות. וכן הוא מזכיר בצורה כללית את עצותיו לחכמי-הלשון שיבואו אחריו, כיצד לחדש ולהרחיב, מה לקרב ומה לרחק ובאיזו עדינות יש לעשות מלאכה זו, כדי שתיבלע בגוף הלשון מבלי לבלע לנשמתה. גם הוא מציין במפורש את ראשונותו של שולבום במלאכה זו וחוזר ומדגיש, שלא בן-יהודה בלבד אלא כל המחדשים בני דורנו הולכים בעקבותיו, כי הוא שהורה את הדרך לבאים אחריו. ובהביאו בשני מחקריו צרורות של שמות ופעלים מחדושים ע"י שולבום, רואה כנעני צורך מוסרי להקים את שם המת על נחלתו בהזכירו דרך דוגמא כמה וכמה מחדושו שנתקבלו ונעכלו בלשוננו החדשה, מבלי שנדע

היום לא הושם לב כמעט לרמזיו אלה, שחשיבותם מרובה לא לפעלים אלה בלבד. הרי הלשון היתה מתרחבת ומתעשרת בגווי פעולה רבים — הן לעצמם והן כתחליף ל- Praefix החסר לנו — ע"י הרחבת סימני שרידים אלה על כל פעלי ע"י (וע"ו), שמספרם רב בשפה העברית. הנטיה הבלשנית החדשה נגד "בנינים רופפים" והחתיירה ל"שלמים" בלבד אין בהן כדי לשנות עובדה חשובה, שאפשר וע"כ היינו מניחים יסוד לבנין חדש הופעיל לכלל הפעלים העבריים, כשזכות המסורת התלמודית ובראשה ר' עקיבא עצמו — "אני אובין" — תעמוד לנו (והירושלמי מדגיש: אנן תנינן אובין). והוא הדין לשרידי הבנין משופט, מלשון במקרא, המפותח בשלמותו בלשון הערבית. הרי כל בנין נוסף יעשיר את לשוננו עושר רב.

ההדים החיוביים הרבים לספריו הבלשניים בשלהי המאה ה-19 ועוד בראשית המאה ה-20 נדמו — ביחוד לגבי מלוניו — כאלו בבת אחת עם הופעתם של רש"י פין ואליעזר בן-יהודה, גרובסקי-קלוזנר, ד"ר טורצ'ינר עם מלוניהם על במת הבלשנות העברית. עוד בשנת 1918 מציין דר. קלוזנר (איש עברי — "השלח" כרך ל"ה) ש"גם עתה, לאחר מלונו האשכנזי-עברי של דר. מארגל והמלון הרוסי-עברי של אברהם כהנא והמלון הרוסי-האשכנזי-העברי של בן-יהודה-גרובסקי, לא אבד ערכו של המלון האשכנזי העברי של שולבום במהדורתו השניה, שהיה בזמנו יחיד במינו ממש" אבל החיים והתפתחותה המהירה של הלשון העברית אחרי מלחמת העולם הראשונה גם כשפה מדוברת, הכריעו כנגדו. בלבוב התגלגלו אלפי-טפסים ממלון זה כאבן שאין לה הופכין. העסקן הציוני העברי שם, ד"ר ישראל מינצר, שעזב את מקצועו כעו"ד ונעשה מו"ל ומו"ס, קנה את השארית הגדולה של מהדורה זו, כדי לתת בידי רבבות הקצינים והחילים היהודיים — שפירקו את נשקם בצבא האיטרי שנתפורר לפתע — בהתכוננם לעליה רבתי לארץ-ישראל עפ"י תכניתו של מכס נורדאו. הוא נחל כשלון חרוץ, כשם שנכשלה כל תכנית העליה ההמונית הזאת שסיסתה היתה "מחזית שאולה לחזית גאולה". רק צעירים בודדים, פרחי-חוקרים והסטוריונים עבריים, רכשו את המלון ב"חצי-חנם" וספחוהו לספריותיהם לעתיד לבוא. הנוער המתלמד למד "עברית בעברית" והגדולים שחשו לעלות ארצה בקשו ומצאו ספרי-למוד חדשים, קטנים

קלוזנר) לא ראה לנכון לפרסמה מטעמים הכמוסים עמו. לפי סברא אחת הסבה היתה בזה, ששולבוים שכח לחתום עליה אעפ"י שכתב-היד היה זהה כל-כולו עם מכתבים אחרים שכתב למערכת "השלח". הסברא הנכונה היא, כפי הנראה שב"השלח" עפ"י מסורתו נבצר גם מבעל "יהדות ואנושיות" לפרסם תקינים בכתב-היד הקודש, "שהם עולים על כל מה שהרשו לעצמם אפילו החפשיים שבמבקרי התנ"ך". כתב יד זה שמור בארכיונו של פרופ. קלוזנר בירושלים ואולי יגלה את הסבה האמתית בהמשך זכרונותיו. שולבוים הישיש שמר בלבו דבר זה ולא נמנע מלתת מבע לאכזבתו כמה פעמים בשיחותיו עם הסופר מאיר חרטינר בשנות מגוריו בטרנפול. שגור היה בפיו: "Herrn Klausner gefallen meine Sachen nicht" (דברי אינם נראים למר קלוזנר).

בשבתו במיקולינצי (1897—1913) כשהוא מנותק מחברת סופרים וידידים ערך מחדש את "אוצר לשון ארמי" והוציא בלבוב. על הופעת הספר פורסמו מודעות ב"המגיד" עם כתובת המחבר בעיירה זו. ב"המגיד" ראו אור אז כמה דברי-חכמה קצרים משולבוים וכן ניהל מעל דפי עתון זה ויכוח עם ש. מ. לזר על ביאורים במקרא ובתלמוד. בבדידותו בעיירה זו התעוררו לראשונה בלבו רחשי-קנאה ומרירות ל"חכמי-אודיסה", שלא שתפוהו בבמותיהם הספרותיות ולא פנו אליו כלל לשלוח להם מתנובת-עט. הוא לא קנא בד"ר אהרנפרייז וד"ר טון, כי לא שאף לכתר הפובליציסטיקה, אבל ביקש להתמודד עם שמעון ברנפלד ודויד ניימארק בנושאים ממדעי-היהדות. בהיותו בטוח ב"חילו לאורייתא". והוא ראה את עצמו כסופר עברי לכל דבר, כי כתב רק עברית ולא פרסם בלשון אחרת שום דבר הראוי לשמו. באותה עיירה טיפל גם בפרסום לקט יסודות סוריים שומרונים בעברית וערבית שלהם. בשנות מגוריו בקולומיה (1887—1897) השתתף ב-1888 במאמרים ובהערות מדעיות קצרות בשבועון "השמש" ("החרסה"), שעורכו הראשון היה ראובן אשר ברוידס. גם כאן היו רוב הנושאים ענייני לשון, בעיות במקרא ובספרות המשנה ובחכמת היהדות.

ט. יצירתו ופרסומה בלבוב.

בעקרו מאוזיראן בשנת 1870 אחרי גבור עליו רוח-היצירה ומגרות שולחנו כבר נתמלאו כתבי-יד, בחר בלבוב כמרכז ההשכלה בגליציה, כשתורה וחכמה בתוך

עוד מי היה אביהם מחוללם או שמניח-לשון מאוחרים ממנו מונים אחדים מהם בין חידושיהם שלהם. על ראשונותו זו של שולבוים מצביע פרופ. קלוזנר גם בספרו המחודש "מניחי היסודות למדינת ישראל" (*).

ת. תחנות-חיים ויצירה.

תחנות יצירתו העקרויות, בהן הקר רוחו כמעין המתגבר, היו אוזיראן ולבוב. בתחנותיו המאוחרות יותר — קולומיה, מיקולינצי, טרנפול — נראה כאלו הזניח את עבודתו הבלשנית ועבר לשטח-יצירה אחרים. ואמנם בתקופה השניה התרכז ברובו בתחית-הלשון וערכי-האומה ע"י הוראה בבתי-ספר וכמתכנן תכניות-חינוך עברי ברוחו הלאומית. את שעתו הפנויה אחרי עבודת-הוראה קשה הקדיש מאז יותר ויותר לחקר-המקרא ואגב זה היה הוגה ומתעמק לא רק בפרשנות התנ"ך ובעיקר בבאורי מקראות קשים אלא גם בגרסאות ודברים מסופקים במשנה, ברייתות ותוספתות משני התלמודים והיה שולח מאמרים קצרים ל"המגיד" (תרנ"ז), ל"ספרי שעשועים" של ידידו הצעיר איצי פרנהוף (גם אחדים מחכמי-אודיסה פרסמו שם מחקרים ושירים) וגם ל"המצפה" בקראקא, בחוברת מיוחדת בשם "אור חדש" כינס מקצת מביאוריו למקרא והוא מציינם בעצמו במפורש כ"ביאורים בדרך חפשי". לעת זקנתו חזר עוד פעם אחת לנושאים בלשניים בתחומי תחית הלשון. בשנת תרס"ד פרסם ב"המצפה" מאמר גדול "לתחית לשוננו" בו הוא מסכם את דעותיו על דרכי-הבלשנות העברית, מציע לחכמי-הלשון שיכריעו בדברים השנויים במחלוקת ומביע את בטחונו, כי לא רחוק היום וקום יקום מוסד עליון, שיהיה בר-סמכא מוכר באומה להורות הלכה פסוקה בענייני הלשון ותחיתה (כבר במבואו העברי למלוניו הוא קורא לזה "בית דין לכל דברי-התפתחות הלשון"). בשנת 1912 שלח את מאמרו האחרון ל"השלח" ולא נודע בדיוק עד היום, אם היו שם גם עניינים בלשניים או רק אותה המחברת "בדק הבית", שד"ר קלוזנר מזכירה בהספדו והיא כולה "תיקונים בכתב-הקודש". העורך (דר.

* פרופ. קלוזנר הואיל להעירני, שגם ב"מזרח ומערב" של א. אלמליח נתפרסם מחקר מקיף של אחד מתלמידיו על שולבוים, מר אלמליח עצמו טרח וחיפש ולא מצא. בכתב-עת זה פרסם דברי-בלשנות העו"ד הגליצאי דר. אשכנזי, אף הוא מצאצאיו של ה"חכם צבי", המתגורר בירושלים.

והמתון שנטל גם כאן את האנך בידו נעשה סופר לוחם אולם לא סתם ל"השכלה בת-השמים" אלא לחנוך עברי ואנושי צמוד ולטפוח הערכים הלאומיים.

באותן השנים ניסח מחדש כמה ספורים שכתבם עוד בעיר מולדתו («גסתרות-רום» ו«הרב יועץ המלך») והדפיסם בעתונו בהמשכים. גם אלה גדושים חדושי-לשון מפליאים ומובלעים כלאחר יד בפשטות סגנונו הבהיר. פרסומם נפסק אחרי שעתונו לא החזיק מעמד אלא כשנתיים בלבד ולא נשלמו לעולם (אעפ"י שלפי עדותו של י. כנעני «שרו לו סופרים וקוראים שירי-תהלה בכל גליון»). שולבויים עצמו לא החשיבם כנראה בתקופת-פעולתו החדשה. בה התרכזו בעיקר בעבודת מחקר בלשני, בתרגומים חדשים ממשוררי גרמניה ופלוסופיה יונית. בעריכת הוצאה חדשה של «אוצר

מעיו. צנא מלא מדעי-רוח ולשונות רבות וכולו שופע כוח ומרץ להעמקת מחקריו ופרסום יצירותיו. עפ"י טבעו התרחק מלכתחלה מדברי-בקורת וקנתור כלשהו והיה אומר על עצמו, שאין כוחו אלא באמת הבנין שבידו. משכילי לבוב עמדו מיד על טיבו וערכו כתלמיד חכם ובעל-סגנון מזהיר וכולם השתדלו להקל עליו את חבלי השתקעותו בעירם. אחד מהם, מיכאל וולף, מדפיס ומורה ידוע בימיו, עשאו מגיה בבית-דפוסו והבטיח את מרבית פרנסתו בכבוד. על עבודתו זו של שולבויים אומר דר. קלוזנר בהספדו עליו ב"השלח": «הוא כמובן לא היה מגיה פשוט בבית-דפוס זה, אלא שם לבו להוציא את ספרי קדמונינו מתוקנים מתחת ידו». מאז התפנה שולבויים ליצירה חדשה, לעריכה אחרונה של כתביו. להוצאת עתון שבועי בעריכתו ולפעילות רוחנית ערה ביחוד לתחית הלשון וספרותה.

בשנת 1871 כבר מופיע בלבוב שבועון עברי בשם «העת» («קול העת») שמטעמי רשיון ניתן לו כל שבוע שם אחר — בעריכתו של משה שולבויים. ובהוצאת «חברת שוחרי שפת-עבר», שנוסדה ביזמתו. צורף לו בכל שבוע מוסף ספרותי, בשם «רוח העת», שהיה מוקדש לשירים וספורים, מחקרים בתנ"ך וכו'. העורך הכריז על מטרת עתונו «להרים את קרנה של שפת קודש ולבשר בה כל חדש הנעשה בארץ». מהכרוזו זו כבר מהדהד קולו של מחדש הלשון. אבל עוד שנה אחת קודם, שבועות מעטים אחרי השתקעותו בלבוב, יסד «אגודת שפת-עבר», שתעודתה היתה «קנאה ללשון העברית ותחיתה», כי היא «הנכס היציב ביותר של העם היהודי». שנים רבות לפני שמעון דובנוב היה הוא הטוען והמטיף הראשון לאוטונומיה תרבותית וחנוכית לבני עמו בגליציה. בעתונו ובאסיפות-משכילים דרש ללא הרף משנת תרל"א ואילך «הקמת בתי ספר יהודיים-כלליים בכל המדינה בשביל נערי בני-ישראל, בהם ילמדו עברית, מקרא ותלמוד וכן את חובתם כיהודים ותעודתם באשר הם אדם». החוקר הצנוע

1. על עצמאות מחשבתו של שולבויים גם מבחינה מדינית ותרבותית כללית מעידה קינתו המרה בעתונו על נפילת פריז לפני גרמניה. הוא עצמו, חניך התרבות הגרמנית, בן בית בספרותה ומתרגמו של שילר, רואה במפלתה של צרפת אסון נורא לתרבות העולם ולקדמה האנושית. הפשטן הגדול כתב קינתו זו במליצה נשגבה הקוראת לבני עמו ולכל העמים הנאורים, «לחגור שק ולספור מרה».

העתקה חדשה

ספר המדות לאריכטוטלס

מאת

משה שולבויים

עם הערות מאתו

לבוב תרלו

השער של ספר המדות לאריסטו בתרגום מ. שולבויים
(עפ"י צילום שדה)

נתוקם הגמור אחרי זמן־מה. לפתאום הוצג ככלי ריק מבחינת הפרנסה, אעפ"י שלספריו היתה תפוצה גדולה בממדי התקופה ההיא. ההוצאה הראשונה של המלון אולה מן השוק אחרי שנים מועטות. קפצו עליה ו"חטפוה" לא רק בחורים ומשכילים להרחבת ידיעותיהם בעברית, אלא גם "מתמשכלים" מחובשי בית־המדרש, שלמדו מתוכו את הלשון הגרמנית. המלון שמש להם פרודור להיכנס לטרקלין השירה הגרמנית ולמדו על פיו לקרוא לסינג. שילר, גיתה והיינה בלשונם או לעמוד לבחינות בגמנסיות אשכנזיות. מעין זה הרי קרה לתנ"ך של משה מדסאו (מנדלזון) בדור הקודם, שרוב קוראיו התענינו יותר בתרגום הגרמני מאשר ב"ביאור" העברי. בהכנת ההוצאה השנייה של המלון השקיע שולבוים את עצמו ואת רוב הונו של בנו מאשתו השנייה שהתחרט ותבע את כספו בחזרה. פרנסתו נעשתה דחוקה ותוך כדי עיסוקו בתכנית־חנוך עברי התחיל מתכונן בעצמו להוראה בבית־ספר יהודי ראשון למופת. שידידיו ומוקיריו הבטיחו לעזור לו בהקמתו. הענין נכשל מיד, כשכל המאמצים להשיג רשיון כזה ל"אוטוידאקט" עלו בתוהו.

י. מורה ומתכנן חנוך עברי.

בעצם הימים ההם נפתחו בגליציה בתי הספר היהודיים הראשונים מיסודו של הבארון הירש וקרנותיו שהקדיש למטרה זו. חבריו וידידיו השפיעו עליו להיות מן המורים הראשונים בבית ספר כזה בקולומיה, שהיתה עיר של משכילים וסופרים ושם יוכל להגשים את תכנית החנוך שהטיף לה כל שנות מגוריו בלבוב. ככה עבר שולבוים לקולומיה ב־1887 ושימש שם ככהונת מורה ראשי 10 שנים. הסופרים והמשכילים העבריים קבלוהו שם בזרועות פתוחות. הוא היה מרצה לפניהם על נושאים הסטוריים, ספרותיים ובלשניים והשפעתו גדלה והלכה על האינטליגנציה היהודית כולה ועל החוגים העבריים ופעולותיהם בעיר ובסביבה. דרישתו הראשונה היתה, שיסייעו לו בהרמת קרן החנוך העברי ובטפוח שפת עבר בבתי הספר הללו, שנפתחו בינתיים גם בערים אחרות. ואמנם נחלצו לעזרתו הסופרים וראשי המשכילים ובכללם דויד ישעיהו זילברבוש, גרשום באדר, מיכאל זיידמן ועסקנים עבריים רבים. אולם בראש הקרן של בתי הספר והנהלתם עמדו מתבוללים שעשו עצמם ראשי המדברים גם בבטיות

השרשים" לבן־זאב ובסידור יצירות עצמו וליטושן. ב־14 שנות מגוריו בלבוב² — שנים מהן שמשו לו בעבודתו העתונאית — הדפיס והוציא לאור בלבוב ספרים אלה:

- 1) תרגום ספר־המדות לאריסטו (1877) בעזרת תרגום גרמני כהודאת עצמו.
- 2) אוצר המלים הכללי, (1880) (הוצאה ב' תרנ"ח).
- 3) תרגום "השודדים", המחזה הנודע לפרידריך שילר, בהשמטות מסוימות (1881)*.
- 4) אוצר השמות (1881) וכל ההוצאה ה' מ"אוצר השרשים" לבן זאב בחמשה כרכים.
- 5) מלוניו העברי־גרמני והגרמני־עברי (האחרון הוצאה א' 1881, הוצאה ב' 1904). כולם ספרים גדולים וחשובים בשטחי־יצירה שונים, שחבורם וגבושם נמשך קרוב ל־50 שנה. גם "אוצר לשון ארמי" ראה אור בלבוב בשנת תר"ס (1900) והוא אז כבר מורה במיקולינצי כאמור לעיל.

בעיות החנוך העברי העסיקו את דעתו ולבו יותר ויותר. ומשום שלא רצה להיות נאה דורש בלבד, קרא ושנה בספרות הפדגוגית וניגש בעצמו לעיבוד תכנית־הוראה לבית ספר יהודי כללי, כפי שעלה במחשבתו כבר בשנים הראשונות לבואו ללבוב. מחלוקת שנתגלעה מזמן בינו לבין חברו ונותן לחמו מיכאל וולף גברה והלכה ונפסקה מלאכתו ופרנסתו כמה פעמים במרוצת השנים. אגב עבודתו על גליונות הגהה של ספרים מן העת החדשה היה מציע חדושי לשון — מלים ומנחים — למדפיס ולמחברים יחד. והנה המציא אז לסוג הספרותי "רומאן" שם עברי "מבדה" ורצה לתת לו מהלכים בשער הרומנים שנדפסו בבית־דפוסו של וולף והדבר נגע כפי הנראה גם בכתיב ר. א. ברוידס, מה שהעלה עליו את חמת שניהם יחד. התנגשות זו גרמה למתיחת יחסיו אל המדפיס גם מבחינה אישית כדי

2. פעמים נתקפחה פרנסתו בלבוב ונאלץ לשוב לאוזיראן לשנה ולשנתיים כדי לכלכל את משפחתו מהכנסה צנועה מאד מבית־ספר עברי שיסד שם ומשעורים פרטיים. שני בניו שהכין בעצמו לכתה השביעית בגמנסיה נשאר בלבוב, רעבו ללחם ולמדו בהצטיינות.
- * התרגום נדפס באמת בשנות השבעים הראשונות. שאז כבר הופיעה ביקורת ב"המגיד". בהקדמתו לתרגום זה מסביר שולבוים את יתרונות שטתו להרחבת הלשון והתרגום עצמו מכיל הרבה מלים מחודשות.

הבודדות שם. השטה „עברית בעברית“ — עפ"י ברליץ ללשונות חיות אחרות — נחלה נצחונות מפליאים מתוך התלהבות המורים והלומדים יחד והדיחה לקרן זוית את כל המלונים מגרמנית ופולנית לעברית ולהפך. ההוצאה החדשה של מלוני שולבובים נעשתה מיותרת לחלוטין בקרב הנוער המתלמד, אבל היחיד שאינו מצטער על כך היה שולבובים עצמו. כי הוא רואה עכשיו בעיני בשר, ששאיפותיו ומפעל חייו באו על סיפוקם. הוא שומע ומקשיב לעברית הספרדית מפי נער ובוגר גם בעיר נדויו והוא מבחין בדבורם מלים חדשות ומחודשות מיצירתו שלו ועל פיה. הוא קורא כל ספר וכל חוברת עברית מרוסיה ומארץ-ישראל ומוצא גם שם חדושי לשון ושמושי לשון שנתאזרחו מספריו והוא שמח בחלקו ורווי-נחת מעמלו כאחד מראשי מחולליו ומכונניו של הדור החדש העולה בספרות העברית ולשונה הקמה לתחיה. ובגילו זה, בהתקרבו לגבורות, הוא אזור עוז חדש ומקדיש מעתה את שארית חייו לניפוי רשימותיו ומחקריו במקרא וספרות המשנה, שכוחו רב בהם, כדי להנחיל לעמו דברים חדשים ונוצנים בשני השטחים יחדיו.

תקופה זו, כ־10 שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היתה תקופה ערה ורגישה ליצירה רוחנית באירופה כולה. ביחוד בגרמניה שגשגה והלכה החקירה בתנ"ך והעלתה אגב זה בחכתה חדושים ומחקרים בספרות המשנה ובתולדות ישראל. בוינה האוסטרית, בבודאפשט ההונגרית ובפיראנצי האיטלקית קמו והתבצרו משנה לשנה מרכזים חדשים לחכמת היהדות. גם ארץ ישראל מתעוררת ועולה כמתחרה בשטחי יצירה שונים. הנה מופיע תנ"ך עם פירוש מדעי עברי (אברהם כהנא) של חכמים ותיקים וצעירים בישראל מארצות רבות ושונות. למה ייגרע חלקו? כלום לא הגיעה גם שעתו של משה שולבובים להכניס את ראשו בין ההרים ולהראות את כוחו בשדות חקר אלה, שחומר מדעי חשוב ורב נאסף אצלו ובחלקו גם ערוך משכבר הימים? לא רק קנאת סופרים היתה כאן, אלא הבטחון באמתחתו הרוחנית המלאה והרצון להעניק לעמו את כל הטוב והראוי מאוצרו הגדוש פרי למכביר.

רעיונות ותכניות אלו שמעתי אז מפי מכרים משותפים, שביקרו אצל שולבובים במיקולינצי ומצאוהו שקוע ראשו ורובו בעבודת מחקר וכתובה. כמוכר אגודת המורים בגליציה ובוקובינה ולעתים גם כמפקח

חנך ולשון ולא ראו מלכתחלה בעין יפה את תכניותיו של שולבובים. ובראותם את התאים הצבוריים המתארגנים סביבו ואת דעת הקהל המתפשטת גם בקרב המוני העם לטובת שולבובים ושאיפותיו, עברו להתנגדות גלויה ונמרצה. אמנם נעשו בכ"ז תיקונים חשובים בפנים בתי הספר, כי מורים רבים קבלו ברצון את השפעתו של שולבובים ושיפרו את השעורים ברוחו. אבל השאיפה לשנוי יסודי לא זזה ממקומה. נטוש מאבק פנימי קשה וממושך בין „סיעת שולבובים“ לבין ראשי המתבוללים. אבל הלחץ הצבורי גבר והלך בשנת 1894.

בפגרת הקיץ שבאותה שנה התכנסה ועידת מורים מכל הארץ בסטאניסלאבוב והעמידה על סדר יומה בפומבי את הצעותיו של שולבובים כסעיף מיוחד. דר. מאיר ויסברג, סופר ומורה בעיר זו, הצטרף לדרישות שולבובים ושניהם הכינו תכנית מפורטת להרחבת החנוך העברי. ועדה מיוחדת מטעם חוג המורים לעברית, שדנה בכל הבעיה לגופה, ערכה תכנית למזדים עבריים לא רק לתנ"ך אלא להוראת הלשון עצמה. התכנית נתקבלה למורת רוחם של ראשי המתבוללים ומאז ירד כל חינו בעיניהם והתחילו מתנכלים לו בגלוי. בחדשי החורף 1897, באמצע שנת הלימודים, נדוהו מקולומיה והעבירו אותו לבית ספרם בעיר הקטנה מיקולינצי והוא כבר אז סמוך לגיל ה־70. כיונתם היתה לבודדו מסופרים ועסקנים עבריים ולהפרידו מן הציוניים שנזאי נפשם שהתחילו צצים ומתרבים בערים הגדולות שבגליציה עם עליית כוכבם של הציונות המדינית ויוצרה דר. תיאודור הרצל. על התחלת התקופה הזאת קורא שולבובים בצהלה במבוא העברי למלונ: „ברא ד' חדשה בארץ, רוח ממרום נשב וציונות שמו“.

ובשנים הראשונות לשיבתו במיקולינצי כבר פרצה ברוב עוזה הספרות העברית החדשה מרוסיה עם זרמיה הצדדיים מ„גליציה הצעירה“, שגם הם השתפכו לאודיסה. ב־1905 התפרק מרוסיה דרך כל גבולותיה גל עצום של מהגרים ופליטים יהודיים לגליציה ובוקובינה, רובם צעירים עבריים משכילים, דוברי עברית חדשה וחלק מהם נשתקעו שם והתחילו מפיצים לשון עברית מדוברת כמורים פרטיים וכמיסדי קורסים ובתי ספר לסטודנטים ולנוער היהודי בכללו על טהרת הלשון העברית. במשך שנים אחדות נוצרה תנועה עברית רבת תנופה שהציפה כורם אדיר את רוב ערי גליציה ובוקובינה ועד לכפרים הגיעה, למשפחות היהודיות

והמדרשים, שחוברתו הידועה, "אור חדש" והמחברת "בדק הבית" שלא הופיעה ב"השלח", שימשו לו רק התחלה ודוגמה לחבור גדול זה או לשני חבורים על נושאים שונים. מאיר חרטינר ראה אותו פעמים רבות רושם ומוסיף או מתקן בכתב-יד כרסני זה וניכר היה שהמחבר הישיש מייחס לו חשיבות יתירה, מבלי שיספר על תכנו. מזה נראה שהוא לא הצליח למצוא "מ"ל בעל שם" כפי שהיה סמוך ובטוח בשעתו. מפני שנשאר בנדויו במיקולינצי או שאכזבתו המרה מ"השלח" גרמה להסתלקותו משאיפת הפרסום עד להזדמנות נוחה יותר, ובינתים פרצה המלחמה. המשכתו ברשימות ותקונים מוכיחה, שגם בזמן הכבוש של טרנופול לא התיאש מחבורו או חבריו אלה, שופם לראות אור.

הספריה העצומה שלו, שבחלקה היתה בלשנית-מקצועית בלשונות רבות ובחלקם ספרי חכמה ומדע, נשארה בטרנופול, מפני שלא היה בכוחו ולא בכיסו של הישיש, שבריאותו רפתה וכוחותיו דלו בתקופת הכבוש, להעבירה אתו לוינה, בצאתו שמה כפליט אחרי נסיגת הצבא הרוסי. שולבוים הציע פעמים אחדות למאיר חרטינר את כל הספריה במתנה גמורה, באין לו יורש או עוצר לאוצר זה. אגב כך היה פולט מבין תותבות שניו רמזים סתומים ואנחות כבדות על בניו שמתו עליו בחייו ועל הבן החי ש"התרחק מעל שולחן אביו". חרטינר סירב לקבל תשורה נכבדה כזאת, שהכילה ספרים יקרי ערך ומציאות וביחוד מפני שראה בה את משענתו האחרונה של הסופר הישיש גם מבחינה חמרית (קנה ממנו כמה ספרים * בכללם מלון גרמני-ערבי, במחיר השווה). אוצר גדול ויקר זה נחרב ונשדד ברובו תחלה ע"י הקוזאקים בנסיגתם מטרנופול ואח"כ הושמד כולו עם השתלטות הקלגסים האוקראיניים על טרנופול והחרמת הבית לצרכי ה"צבא" בסוף 1918. חלק גדול מספריה זו שימש דלק לחיילים האוקראיניים להסקת הבית ולצרכים אחרים. דבר לא נודע עד היום, אם שולבוים לקח אתו לוינה את חבורו בכתב-יד או

על בחינות סוף השנה בערים שונות וכן כבוחן בבית-המדרש למורים מיסודו של שלמה שילר ז"ל בלבוב נשלחתי פעם גם לטרנופול לטקס גמר השנה ושם זכיתי "לחטוף" אתו שיחה קצרה בלבד *). הידידים המשותפים, בכללם משכילים עשירים שהעריצו את הת"ח הישיש, ספרו לי ש"הזקן" עודו חסון ורענן. קומתו הבינונית שחה רק במעט וגם מיחוי הזקנה כמעט שפסחו עליו. הוא היה בטוח, שימצא בנקל מ"ל בעל שם לספריו החדשים וביקש רק שיעזרו לו בהשתדלותו לעבור לוינה או לפחות לשוב לבובה במצב של פנסיה ולוא גם קטנה משמגיע לו, מפני שקשה לו מאד בגילו זה לטפל מפנה נדחת בהוצאת חבורים מדעיים, בהגהה והדפסה ממרחקים.

יא. בערוב יומו בטרנופול

רק בשנת 1913/14 העבירו אותו ראשי קרן הבארוך הירש לטרנופול במצב של פנסיה למחצה ומשרת מפקח למחצה על המורים לעברית בבתי הספר שלהם בגליציה המזרחית והוא כבר אז בן 84. לא ארכו הימים ופרצה המלחמה ובעיר השתוללו גייסות הצאר ותלמיד חכם זה, ישיש מופלג, תשוש וגלמוד הוכרח להסתגל לתנאי חיים של שלטון-כבוש קוזאקי, שהחזיק בטרנופול עד יולי 1917. את אשתו ובתו שלח לוינה והוא עצמו כבר לא הספיק לנסוע אחריהן. ערירי נתקע בטרנופול מנותק ממשפחתו ברוב שנות המלחמה. למזלו נתקע אז בטרנופול עירו גם הסופר מאיר חרטינר ואחותו גרה באותו בית, בו הוקצתה דירתו של שולבוים. בשמעה מפני אחיה מי הוא שכנה האומלל, היתה מסייעת לו ככל האפשר בימים ההם גם בהשגת אוכל ומשקה. אף באותן שנות זקנה מופלגת ובתוך מועקת הכיבוש הרוסי, היה שוקד על קריאה וכתובה, מיסב אל שולחן עבודתו בחדר הספריה העניקת והיה מעיץ וכותב, כותב ומעיץ כ-20 שעות תמימות מדי יום ביומו. עיקר עיסוקו היה בתיקונים, הוספות והשלמות לכתב-יד גדול ועבה. שלתוכו כינס את כל שנתחדש לו במשנת חייו בביאורים והגהות למקרא ובפירושו והערות לספרות המשנה

* על ספרים אחדים נמצאים ציונים והערות בכתב יד של שולבוים, ביחוד בתלמוד ירושלמי עתיק הוצאת קאיוטין; קונקורדנציה של בוקסטורף; מלון ארמי של לוי לתרגומים; תנאים ואמורים וכ"ל להרב דר. בריל. משהו אופייני לי שולבוים המעריך את נאפוליאון משתקף מן העמוד החלק בשער הירושלמי: דבוקה שם תמונת מאריה אנטואניט.

* באחד מביקורי בקולומיה נקלע במקרה גם שולבוים שמה בדרכו לאחיו בדליאטין בפגרת-הקיץ, כשהנעתי לביתו של מתתיהו מיזש אמר לי, שלפני רגעים מספר יצא הזקן מביתו לרכבת. תפסנו כרכרה ואצנו לרכבת והספקנו רק לברכו לשלום בחלון הקרון הוץ עם הרכבת.

גם בימים ההם התיחס שולבויים באדישות לענייני דת ואמונה מבלי שיבעט בהם בפומבי וכן נשאר נאמן ללעג המשכילים על החסידות והאדמו"רים. הוא היה מדבר בהם סרה בכל הזדמנות ואת חציו השנונים ביותר היה שולח בראש השושלת של ויז'ניץ (בלשונו „מנדיל ויז'ניצר“) ולא נרתע מלהאשימו בדברים שבינו לבינה תוך הסתמכות על עדים חיים — „משמשים בקודש“ כביכול — שפוטרו מן ה„חצר“. יחסו זה לדת התבלט גם בהתנגדותו המחלטת ל„פולחן המתים“ ובעקבותיו כלפי עצמו לא היה פוקד את קברות אבותיו בבקוריו הנדירים בעיר מולדתו. אלא היה נותן צדקה לעניים לזכרם. הוא הוקיר את רגליו מאוזיראן למשך שנים אחדות כאשר הרב דמתא ר' מרדכיילי זיידמן (מגדולי הרבנים בסביבה), גזר להעלות על המוקד את כל ספריו. לרבות את המלונים, מפני שהם מוציאים ל„תרבות רעה“ גם את חובשי בית המדרש. אבל בשבתו בקולומיה ובמיקולינצי חזר וזכר לעיר מולדתו את חסד הנעורים והיה מבקרה בהחבא מפקידה לפקידה ומתעניין ביחוד במשכילים חדשים שקמו לה בינתיים. בבקורים המועטים הללו היה מתארח בחוילתו של משה גולד (ראש משכילי אוזיראן בימים ההם), שעמדה כמעט מחוץ לתחום או אצל בן־דודו באותה סביבה ונעלם אחרי יום יומיים בחשאי כלעומת שבא — כפי הנראה מאימת הקנאים הדתיים שנטרו לו איבה מרה עוד מימי נעוריו. כמה ממשכילי אוזיראן היו מבקרים אצלו לפרקים עוד בתקופת מגוריו בקולומיה (יהודה כהן, האחים ניסן ואהרון ניסנבויים שעברו עם משפחותיהם לסביבת קולומיה וצ'רנוביץ). במיקולינצי באו לשחר את פניו משה גולד ובן־ציון שיפמן שהתגורר אז בטרמבובלה. גם בטרנופול, בתקופת הכיבוש הרוסי, ביקר אצלו משה גולד והוא שהציג לפניו את ש. אנסקי ודר. פ. לנדר, שעמדו בראש מפעל הסיוע הגדול ליהודי גליציה בשם ועד ההצלה של אחינו ברוסיה. דר. לנדר, רופא צבאי מקיוב ובעל קשרים לצלב האדום הבין לאומי, נשאר בגליציה אחרי נסיגת הצבא הרוסי (מת בארץ ישראל לפני כמה שנים) והוא שסיפר לי בבקוריו אצלי במערכת ה„טגבלאט“, כי ש. אנסקי ביקר כמה פעמים בביתו של שולבויים בטרנופול והתעניין מאד בעבודתו המדעית וביחוד במלים והניבים העבריים, ששולבויים ליקט מתוך האידיש המדוברת והבית־מדרשית וצירפן למלוניו. השיחות ביניהם התנהלו בכבודות, מפני

שגם כתב־יד זה נשאר בספריתו והושמד יחד אתה. מאיר חרטינר היה יוצא ונכנס אצל שולבויים וכמה שיחות וויכוחים נסבו על ביאורי מקראות וקביעות המסורת. היו מקרים, שחרטינר לא גרס את התיקונים המוצעים מפני שולבויים והיה משתדל לשכנעו, שהכתובים הנידונים רק רציפותם נותקה באשמת סופרים ומעתיקים והם מתישבים ללא תיקונים או מחיקות ממה שלפניהם או לאחריהם עפ"י הרחבת הכלל „אין מוקדם ומאוחר בתורה“ גם על חלקי פסוקים. סו"ס ידעו כבר קדמונינו על „מקרא חסר“ ורד"ק אף העיז לציין בפירושו על נביאים ראשונים שה„קרי“ וה„כתיב“ מקורם בספרים משובשים שחזרו לא"י עם עולי בבל. שולבויים נטה שתי אזניו, שאחת מהן כבר כבדה קצת, לכל הערה ומה שנראה בעיניו היה רושם על פתקים ומצרפם לעיון נוסף לדפים מסוימים שבאותו כתב יד המונה תמיד על שולחן עבודתו. השיחות התנהלו בגרמנית (*). — כי שולבויים התיחס גם אז בבטול גמור לאידיש ורגיל היה לחזור בשנוי לשון על המימרא של ר' יהודה הנשיא: „לשון סורסי למה? או עברית או גרמנית“. אלא שלא כרבי, היתה הלשון העברית החיה מגומגמת במקצת בפי שולבויים ביחוד במבטא הספרדי לעומת דבורו השוטף, המצוחצח והעשיר בגרמנית. באחת השיחות פנה שולבויים במפתיע לחרטינר בשאלה זו: „Herr Chartiner, wie stehen Sie mit Gott?“ (מר ח., מה עמדתך לאלהים?) וכאשר חרטינר ענהו בפשטות פלוסופית לכאורה: „Ganz einfach, Herr Schulbaum, was ich nicht weiss, nenne ich Gott.“) (פשט מאד, מר שולבויים, מה שאיני יודע, הנני קורא לו אלהים). הרהר שולבויים רגעים מספר וסיים את השיחה בהערה קצרה „Eigentlich ein geistreicher Gedanke“ (בעצם רעיון של שאר־רוח). ניכר היה, שבעית האלהות חזרה והעסיקה באחרית ימיו את שולבויים „החפשי“, כפי שנהגו לכנותו עוד באוזיראן. תגובתו הקצרה אינה פותחת אשנב לנפשו המתלבטת, אם תשובתו של חרטינר הניחה את דעתו.

* כשיחה משולהבת על נוסח התנ"ך המסורתי התפרץ שולבויים בקריאה נרגשת: „Es ist ja ein Truemmerhaufen“ (הרי זה עיי־חרבות) ותוך כדי דיבור נרגע מאליו והוסיף „נס גדול הוא עצם שארית־הפליטה בנוסח שלפנינו לאור התלאות והזעזועים שעברו על הארץ והעם בתקופה המכרעת ההיא“.

לי ששמע על שולבויים ויצירתו מפי חברו וידידו הסופר המלומד דר. פרידלנדר (הידוע כמתרגם של דובנוב — „מכתבים על היהדות“ — ואחד העם — חלק מ„על פרשת דרכים“ — לגרמנית) עוד בהיותם שניהם סטודנטים באוניברסיטאות גרמניות. וכן אמר לנו אז, שלו עצמו אין כל סכויים לקבל רשיון כניסה לרוסיה, קו"ח לשטח כבוש, בהיותו ידוע באמריקה כולה כמתנגד בכל לבו לאיזו עזרה אמריקאית שהיא לרוסיה ומכש"כ לשותפות מלחמתית עם המעצמה הצאריסטית הפורעת ביהודים. אבל קיימים קשרים בין היהדות האמריקאית והרוסית והוא יתאמץ לדרוש לשכנו של שולבויים מן העבר השני של גבולות המלחמה. בירושלים נזכר פעם דר. מגנס בפרשה זו ואמר לי שאמנם הושג אז קשר עם שולבויים בטרנפול מטעם ועד ההצלה של יהודי רוסיה. לדבריו — והוא הוסיף „אם אין זכרונו מטעהו אחרי עשרות בשנים“ — היו חלופי מכתבים בין דר. קוהוט לבין שולבויים וקרוב לודאי שנודעת להם חשיבות מדעית בשביל הבלשנות העברית. שמועה זו אין לה סעד עדיין משום מקור אחר.

כחודש ימים בלבד נשאר בטרנפול אחרי שחרורה ועד שהתקשר עם אשתו ובתו בוינה. זו הבת הקטנה שהיתה נחמת חייו היחידה אחרי „שברו הגדול כים“ כפי שהיה מתבטא בכל הזדמנות על אבדן בנו באורח טראגי כ"כ. ועתה הוא איבד עצות ואינו יודע מה ילד יום ולאן פניו מועדות. בטרנפול לא יוכל להישאר. הריהו עירום וחסר-כול אחרי שגם הוא בין „הנשרפים“ עם הצתת רחובות שלמים בעיר ושדירתה בידי הצבא הרוסי הנסוג*. הוא עבר לגור באופן ארעי אצל ידיד משכיל שהכניסו לתוך ביתו עד שיחליט על עתידו הקרוב. מוסד ברוך הירש חדל להתקיים בגליציה המזרחית ומשפחתו בוינה אינה אצה לחזור ל„גיא-ההריגה“ על הגבול הרוסי. ענייני-הפרנסה יגעים שוב ורק בוינה אפשר לחפש פתרון אצלי הקורטיריון של הברון. הוא היה מעדיף לבוב על וינה, כדי להימנע מפגישה עם בנו וכלתו שלא הכיר בה עד היום*. אך השם לבוב מעורר בו זכרונות נוגים ומרים. כאן מתו

שאנסקי לא חיבב ביותר את לשונו הגרמנית הצרופה של הזקן הגליצאי והיו עוברים באמצע השיחה לצרפתית מקוטעת בפי שניהם. ואעפ"י שהיחסים האישיים ביניהם לא נתהדקו ביותר מפאת השוני בגיל, בחינוך ובתרבות, היה אנסקי מדבר בכבוד רב ובהרכנת ראש על „חכם גליצאי זה, שגופו צמוק ורגליו תשושות מזוקן, אבל בעל זכרון נפלא אף במכילות ופסיקות ועדיין שקוע בספרים רציניים כמתמיד צעיר“. אנסקי שהיה להוט לפולקלור יהודי ומתעסק בחקר דיאלקטים קדומים באידיש, מצא בספרותו של שולבויים חומר בלשני נדיר גם בשטח זה והיה שואל ממנו חוברת או ספר ולבסוף כבדו שולבויים בספר „עברי טייטש“ באותיות אשוריות מימי-הבינים המאוחרים בגרמניה כתשורה למזכרת. דר. לנדר לא זכר את שם הספר ולא את תוכנו.

גם דר. י. ל. מגנס התעניין בגורלו של שולבויים. זמן קצר לפני הצטרפותה של אמריקה ל„אנטאנט“ נגד גרמניה הגיע במפתיע דר. מגנס לבובה כאחד מראשי ועדי הסיוע היהודיים באמריקה, טרם התלכדם להסתדרות מוצקת ואחידה בשם „ג'וינט“. הוא בא להתחקות על מצבם של יהודי גליציה, על סבלם ונוקיהם מן הכבוש הרוסי והביא עמו סכומי כסף ניכרים. בשליחותו זו התקשר עם מערכת ה„טגבלאט“ וביקש מאתנו חומר סטאטיסטי הדרוש לו בשביל חבריו בניו-יורק. כבר בשיחה הראשונה שאל אותי ואת חברי מהועד הציוני הארצי, שהיו מסובים אתנו לקבלת פניו במלון ג'ורג', אם וכיצד יוכל להיפגש עם החוקר הישיש משה שולבויים, שיש לו „דברים“ אליו בשם משפחת דר. קוהוט. אגב כך רמז בשמם, שלצורך הוצאה החדשה של ה„ערוך השלם“ נעזרו המהדירים הרבה בעצותיו של שולבויים כחוקר ובלשן. משפחת קוהוט ניסתה לשואל למצוא קשר עם שולבויים מאז פרוץ המלחמה וביקשה מדר. מגנס שבהיותו בלבוב ישתדל להשיגו אם עודו בחיים. דר. מגנס הצטער מאד בשמעו מפינו (ואני הוספתי כי שולבויים הוא בן עירי), שאין איש מאתנו יודע, היכן נמצא שולבויים. מפני שאין לנו כל קשר עם טרנפול, שלא הוצאה עדיין מידי הכובש הרוסי. עם שחרורה של טרנפול נודע לנו באמת, כי השלטון הרוסי החזיקו כבן-תערובה להתנהגות טובה של הקהלה ורק זקנותו המופלגת הצילתו מגירוש לרוסיה.

משיחה אחרת עם ד"ר מגנס באותם הימים נודע

* בגלויה היחידה לבתו בוינה הוא מתמרמר: „Tarnopol ist verbrannt u. ausgeraubt, u. auch ich bin meiner Habseligkeiten beraubt“.

* יחסו לנצרות היה כ"כ שלילי עד שאמר למאיר חרשינר

וניירות כתובים צהובים ומיושנים ויחזירו לו הכול עפ"י הכתובת שהודבקה לכל מזוודה. המשטרה רשמה מיד את הגניבה, חקרה וחפשה לחנם שבועות רבים. דבר לא נמצא. ניצל רק ספרון צנום שהיה תקוע בכיס מעילו ועל שער הספר דבוקות התמונות של ראובן ודויד — שני בניו "הגאונים" (כפי שהיה רגיל לכנותם) שמתו בלבוב בשחפת ממארת. היה זה ספר-שירים ממשורר אנגלי יונג בתרגום גרמני בשם "Nachtgedanken" (הרהורי-לילה) ועוד בטרנופול שפך את לבו לפני חרטינר ואמר שהוא קורא ספר זה לעתים קרובות מאד בנדוד שנתו בלילות. והנה גם עכשיו בוינה הוא מחלק את חייו באורח חדש: היום שייך לאשתו הצעירה מלכה (אמאליה) ובתו הקטנה אתיל (אוטיליה) שגדלה בינתיים ומגלה כשרונות נפלאים ברוב לימודיה בגמנסיה היוניאית* ובלילה הוא קורא "נאכטגעדאנקען", מסתכל מדי פעם בתמונות בניו המתים ומתיחד עמהם.

סופרים ומשכילים — ידידים ותיקים חדשים — קבלוהו בכבוד רב והם שעזרו לו לסדר את עניני הפנסיה עם הקורטוריון של ברוך הירש. ביקרו אצלו תכופות דויד ישעיהו זילברבוש, הרב הסופר ד"ר יוסף ש. בלאך, ר' אייזיק טורטשינר (אביו של פרופ' טור-סיני), הסופר התורני ר' חיים בלוך, בן-ציון שיפמן ואחרים שהיו מלויים אותו הביתה כמעט בכל יום, כי רגיל היה לבוא לספריה "ציון" לקרוא עתון ולעיין בספר וכן היה מבקר רצופות בבית-קפה. ששמה היו מזדמנים סופרים ועסקנים ציוניים. עם בנו מאשתו השניה נפגש לעתים רחוקות ובקרירות מופגנת ובכ"ז התפרץ פעם ואמר לר' אייזיק טורטשינר: "בני לא המיר, הוא יהודי. אך מי לידנו יתקע שלא יקרה לנכדי ממנו מה שקרה לנכדיו של מורנו הגדול ר' אליהו בחור אחרי מותו?" הוא ראה בגלות הארוכה את המצודה הפרושה להתבוללות ובמובן זה צודק ר' חיים בלוך הכותב לי מניו יורק, ששולבובים התיחס בשלילה ל"לאנדעספאליטיק" של ציוני אוסטריה וגליציה. הוא ראה רק פתרון אחד לבעיית היהדות: חזרה ללשון העברית ושיבה לארץ ישראל.

הוא ראה עוד חיים בוינה עם אשתו ובתו בכבוד

* הוא חיבר בשבילה במיוחד Sprachlehre (מורה הלשון) גרמנית-עברית כדי שתחדש את ידיעותיה העבריות אשר שכחה בוינה ונתן לה גם שעורים בעל פה לתכלית זו.

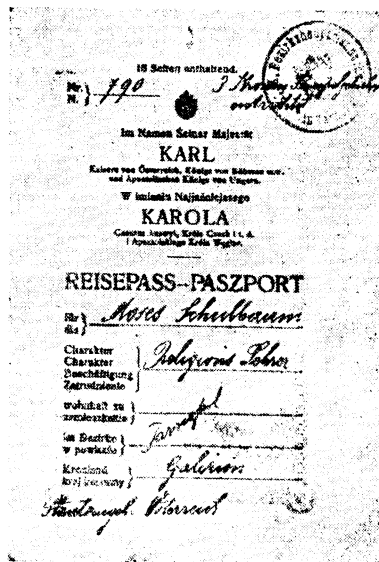
עליו שני בניו הכשרוניים וכאן סבל רעב ומחסור. על כן אין ברירה אלא לוינה. שם אשתו ובתו היקרה לו מכל, שם גם רוב ידידיו וחבריו הסופרים שנתרו בחיים.

י.ב. אחרית ימיו בוינה.

בבואו לוינה בשלהי הקיץ 1917 מצא רק את מעילו תלוי לצדו על יד החלון. מזוודותיו נגנבו וכל אשר היה בתוכן. לא נשאר לו דבר מכל עמלו במשך 30 שנה. הוא היה נרגז ונרעש כ"כ שחירף וגידף את הנהגת הרכבת הצבאית בה הגיע וכמעט שנסתבך במשפט על בזיון ועלבון הצבא. אולם הוא שכח את הכל בנפלו לזרועות אשתו ובתו שחיכו לו בבית-הנתיבות המזרחי ולא זכר מה הכילו המזוודות שנגנבו. היו שם גם כתבי-יד ובתמימותו היה בטוח ש"הגנבים הישרים" יכירו בטעותם שלא כדאי היה לפשוט על הפצים בלויים

ככל הרצינות אגב ויכוח עיוני על בעייה הסטורית-ספרותית בזה הלשון:

"Eine Wanze, die Wir vor zwei tausend Jahren zerdrueckt, die stin... bis auf den heutigen Tag."
 («פשפש שמעכנו לפני אלפיים שנה, מעלה צחנה עד היום הזה»). הוא דחה בתוקף רב את ה"רומנטיקה הנצרנית" של כמה סופרים עבריים לפני מלחמת העולם הראשונה.

הדרכון מטעם השלטון האוסטרי הצבאי

ובדרכונו של איש זה ובשאר המסמכים הרשמיים צוין כ"מורה-דת" עפ"י אומנתו!! אוסטריה לא הכירה בזכותה של הלשון העברית ולכן נכללה הוראתה בלימודי הדת.

י"ג. החבור הנעלם.

לפני שבע שנים נפגשתי עם הסופר הישיש גרשום באדר בניו-יורק אחרי עשרות שנות ניתוק וחלק גדול משיתותינו נסבו על משה שולבוים האישי והסופר. על קיומה של בתו באמריקה לא ידע כפי הנראה. הוא לא הזכירה ואני לא שאלתי, כי עובדה זו לא היתה ידועה לי אז, שאמה האלמנה והיא עצמה עם משפחתה הצליחו להימלט מאוסטריה לאה"ב. בכוח זכרוננו הפינומינאלי הוסיף באדר או חידש פרטים שונים ובשמעו שסבת התעניינותי הפעם היא הכנת חומר למונוגרפיה לקראת יובל ה-100 לתחלת יצירתו, הפטיר ואמר בתנועת ידים, כאלו הוא מצביע על כתב יד שלפניו, שמוכנת אצלו לדפוס „מסה גדולה ומקיפה את כל צדדי חייו, יצירתו הספרותית ופעולתו החנוכית-צבורית של משה שולבוים עד אחרית ימיו“. באדר עמד אתו בכתובים וגם מפיו שמעתי על כתב יד גדול ששולבוים עסק בו כשלושים שנה ושקד על שכלולו עד עזבו את טרנופול. גם בפניו שמר שולבוים את סודו, מהו בדיוק תוכנו וסדרו של חיבור זה. אולם כמנהגו, כאלו בדרך הלצה, סינן באדר מבין שרידי שניו הענקיות בגיל קרוב ל-90, ש„אם כתב יד זה לא אבד ונמצא אי שב בידים נאמנות, אזי יופתע באחד הימים העולם היהודי והנוצרי כאחד כשיתגלה פתאום תנ"ך מתוקן ומבואר ושונה מזה שבידינו ומזה שבבקורת המקרא הנכרית — נוסח משה שולבוים“.

באדר הפליג אגב זה בלמדנותו היסודית של שולבוים רבו, בבקיאותו העצומה בכל מכמני ספרותנו „ובחכמתו הרחבה מני ים“ גם ב„מדעי הרוח של הגויים“. עמוק היה משמעון ברנפלד בחכמת היהדות כולה „ומתחת ידיו של שולבוים ודאי לא תצא יצירה שטחית ומפוקפקת כמבוא לכתבי הקודש של ברנפלד“. הרי „שולבוים הגה בתנ"ך כ-70 שנים רצופות, בחן ובדק כל נוסחה וכל מסורת באותיות ובנקוד ואהב אהבת נפש כל פסוק ופסוק“. לדברי באדר היתה צריכה מסתו על שולבוים, שתגלה טפח גם מן החבור הנעלם (בצירוף

רונות, ביחוד באומנות הציור והפיסול. שנים מיצירותיה (אחת בצבעי שמן והשניה — מים) צוינו לשבח ונתקבלו בסוף השנה שעברה לתערוכת האמנים העולמית ב־ City Centre זה עתה גמרה פיסול „ראש משה“ ואין היא נוטה לע"ע לגלות אם זה אביה או „משה“ אחר שריחף לעיני רוחה.

וברוחה כ-8 חדשים בלבד, זקן ושבע ימים נפטר מן העולם זמן קצר אחרי שחדרה גם לוינה הידיעה על הצהרת בלפור על אף הצנזורה הצבאית החמורה, כשידידו וחברו ד"ר יוסף ש. בלאך כתב מאמר ראשי חריף נגד „הציונות האנגלית“ בעתון שלו (שהיה שופר הקהלה) Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift שולבוים עוד הספיק להטיף לו מנה הגונה של תוכחת מוסר על מעשה זה ועוד ניתן לו להציף ולחזות בדמיונו בהיבקע השחר על תקוות-ציון ובהיפתח השערים לרווחה לחידוש העם והמדינה בארץ האבות. הוא עצם את עיניו לנצח בהרגשת-רווחה, שעמל-חייו לתחית הלשון העברית והרחבתה לא היה לשוא, כי רק לשון עברית חיה ומדוברת הוא המפתח העיקרי לתחית העם והארץ. ואמנם הסופרים העבריים בוינה שבקרוהו ליד מטת חוליו היו מעודדים אותו בדבריהם אליו, ששכרו מזומן לו בתולדות עמו הקם לתחיה.

באפריל 1918 מת ונקבר בוינה הראשון למחדשי הלשון העברית ומרחיביה במאה הקודמת. והנה קרה המקרה, שעשרים שנה אחרי מותו לא הצליחו אלמנתו ובתו להשיג רשיון-עליה מוינה לארץ ישראל בעצם התפשטות השלטון הנאצי באירופה התיכונית. בכאב נמרץ ועצור כאחד כותבת לי בתו שבקשתה „במקום ציוני גבוה“ לא נתקבלה ברצון בגלל „מחסור בסרטיפיקטים“ וברגע האחרון ממש ניצלה היא וכל משפחתה — בעלה היה רופא ידוע בבית החולים רוטשילד — ממאסר והשמדה בעזרתו של קצין נאצי מחופש כפי הנראה וכולם הגרו לאמריקה. האלמנה מתה בניו יורק ב-1948 ועם מותה נעלם באורח מסתורי מביתם אותו „מורה הלשון“ ששולבוים כתבו בשביל בתו וכן כתב-יד של מלון ארמי-עברי מטושטש ובלה ובלתי נשלם. את האבידה הזאת מבכה הבת ומבכה גם בנה, שהוא קצין גבוה באוירת-הצי האמריקאי החונה בברמודה והוא כבר אב ל-4 ילדים שכולם מתגאים בסבא הגדול ויצירתו ומבקשים לקרוא כל מה שנכתב עליו ועל מפעלו הרוחני. הבת נתגרשה בינתיים מבעלה הרופא וגעוגועיה לארץ גוברים. „מה שונים היו חיי שלי וחיי בני — היא משתפכת באחד ממכתביה — אילו ניתן לנו או לחיות בארץ ולהשתתף בבנינה?!“ נערץ עליה מאד אביה הגדול והיא מוסיפה להקדיש זמן ועמל רב כדי למצוא את החבורים האבודים בכתב-ידו*.

* בכשרונותיה שנוחנה בהם החלה להשתמש אך בשנים האחר-

וסופו להתגלות בין אלפי כתבי-היד ורבבות מכתבים שנערמו אצלו במשך עשרות שנים כעורך, חוקר וסופר, כאשר ייעשה פעם „בדק-הבית“ בכתבים הישנים שבספרותו. מזכרוננו מציין פרופ. קלויזנר, שכתב יד זה של ר"ם שולבובים „כולל עשרות הצעות-תיקונים בנוסחאות של התנ"ך, מהן ישרות ומתקבלות על הדעת ומהן השערות רחוקות ורחוקות“.

אולי מותר לי אגב זה לסיים באחת ה„השערות“ שמאיר חרטינר קיבל מפיו בשיחתם האחרונה בטרנפול (*).

בשמואל ב' (פרק ה') כתוב „כל מכה יבואי ויגע בצנור“, המפרשים כולם — קדמונים ואחרונים — התלבטו בפירוש המלה צנור בהקשר של פסוק זה. שולבובים פירשה סלע או מצודה טבעית מסלע-הרים, מה שמתאים גם להמשך הפסוקים. המלה העברית צנור בנויה בפלס השם הארמי „טנרא“, שכך פירושה.

ביובל ה-100 הראשון להתחלת יצירתו חסד של אמת הוא להזכיר את „החכם המסכן“ ולדובב את שפתיו לדור יבוא.

ירושלים, תשי"ג — תשי"ח

*. כאן המקום להביע תודה עמוקה לשני ידידי הותיקים — מאיר חרטינר ודר. נ. מ. גלבר על עזרתם הרבה בבירור פרטים חשובים, שבלעדיהם לא הייתי מהין לסיים מונוגרפיה זו ולהגישה לקורא בצורה שלפנינו.

חובה נעימה לי להודות גם לפרופיסור יוסף קלויזנר שעודדני בכתב ובע"פ לחיבור מונוגרפיה זו וארשה לי לצטט את דבריו :

„אני הוקרתי מאד את כתביו של משה שולבובים והזכרתי אותו לטובה כמה וכמה פעמים בששת-הכרכים של ספרי „היסטוריה של הספרות העברית החדשה“ — „אני מכיר ומקיר את עבודתו לשם תחית הלשון — מן הראוי להקדיש לו מונוגרפיה שלמה וברוך יהיה אדוני אם יעשה זאת“ (תמוז תשט"ו).

תקותי ותפילתי שלא יתאכזב.

מ. א. ט.

מכתבים פרטיים המכילים רמזים לכך) להופיע בקרוב כפרק גדול ומיוחד בתוך סדרת זכרונותיו ותיאוריו על „חכמי גליציה“.

בינתיים הלך גם באדר בדרך כל העולם ולא נותר איש בחיים, שהכיר את שולבובים מקרוב כמוהו. אם יזכה עזבונו הספרותי לראות אור, ודאי יימצאו שם דברים בלתי נודעים משום מקור אחר, כי גם שני מחקריו של כנעני והשלמותיו ההסטוריות האחרונות של ד"ר גלבר הם עדיין בחינת תני ושייר בפרקי חיים ויצירה חשובים. כבן עירו של ר"ם שולבובים השתדלתי להשלים ולמלא בזה כמה חוליות חסרות או מקוטעות בתולדותיו ויצירתו — מקצתם מזכרונני ויתרם מרשימות שהיו אצלי או משיחות עם בני דורו. אולם גרשום באדר היה משתתף כמעט בכל אותם כתבי העת, התגורר ברוב אותן הערים בתקופה אחת עם שולבובים רבו וחברו הקשיש והגדול ממנו ואף עסק שנים רבות בחינוך והוראה בחברתו. אולי תתגלה אז החוליה החשובה החסרה בתולדותיו של שולבובים והיא — סבת הפסקת פרסומם כמעט לגמרי של מחקרים מדעיים ב-30 שנות חייו האחרונות, שהיו כולן קודש לחקירה לשמה בתקופות שונות שבספרותנו. לפי השערת באדר ניפה שולבובים וניסח נוסח מדעי-ספרותי גם את הרצאותיו על יחסי הלשון העברית ללשונות שמיות אחרות, ביחוד לארמית ולערבית. ואולי ייודע גם משהו יותר, מה היו נושאי ותוכנו של כתב היד הגדול ששולבובים עצמו החשיבו כ"כ וכפי הנראה אבדה כל תקוה למצוא. בתו בניו-ירוק סבורה כמעט בודאות שכתב-יד גדול זה אבד במיזודותיו שנגנבו ברכבת בדרכו מטרנפול לוינה.

אם כה ואם כה נבצר ממני להביא כאן אף סקירה שטחית על חקירותיו במקרא. מה מאד השתוקקתי לעיין עכ"פ בכתב-היד „בדק הבית“ שנשתייר אצל פרופ. קלויזנר כדי לפרסם מתוכו תמצית עניינית לפחות. צר מאד, שהמחברת לא נמצאה, אעפ"י שמשום יקרא דשכבי טרח ופשפש בעצמו המלומד הישיש שעות וימים. פרופיסור קלויזנר בטוח שכתה"י לא הלך לאיבוד